

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ν. ΜΥΛΩΝΑΣ

Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ

ΓΕΝΙΚΑ

Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Το ερώτημα περί του Σκοπού της Αγωγής είναι το μόνο καθ' αυτό φιλοσοφικό ερώτημα που απασχολεί τη Γενική Παιδαγωγική. Και είναι καθ' αυτό φιλοσοφικό γιατί αφορά μεν την εμπειρία αλλ' είναι καθαρά λογική-φιλοσοφική σύλληψη, είναι ιδεώδες προς το οποίο (πρέπει να) τείνει η πράξη¹. Επομένως, η λειτουργία του σκοπού σε σχέση με την πράξη γενικά, ή την πράξη της Αγωγής ειδικότερα, είναι «κανονιστική» δηλαδή ρυθμιστική των «καθέκαστα», των «επιμέρους», της πράξης, ώστε αυτή μη «παραλλάξαι του σκοπού και αμαρτείν» (Πλάτωνος Θεαίτητος 194Α).

Ο Σκοπός είναι το Τέλος: Όχι τόσο με την έννοια κάποιου Τέρματος αλλά με την έννοια της Ολοκλήρωσης και της Πλήρωσης. Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Σκοπός δεν εν-υπάρχει στην πράξη της Αγωγής (δεν συμβαίνει δηλαδή αυτό που ο Αριστοτέλης αποκαλεί εντελέχεια, εν-τέλος-έχω), υπάρχει μόνο στην πρόθεση και τη σκέψη του πράττοντος. Η Αγωγή

1. Βλέπε Φον Κούμπε (Φέλιξ), Επιστήμη της Αγωγής, Μετάφρ. από τα γερμανικά Κ. Χρυσανθίδη, Αθήνα, Καστανιώτης, 1984, σελ. 74, 101.

Ο σκοπός ως «ιδεώδες» είναι σύνθεση σειράς αξιολογικών επιλογών και επομένως δεν μπορεί να τεθεί από την επιστήμη, λέει ο Κούμπε, η οποία αδυνατεί να αποφανθεί για το «σωστό» ή «λάθος» έστω και μιας αξίας.

Η φιλοσοφία λοιπόν και κατά τη δική μας γνώμη, είναι εκείνη που μπορεί να θέτει το σκοπό, νοούμενη όμως όχι ως αυτόνομη λειτουργία του «νου», αλλ' ως «προϊόν» της κοινωνικής πείρας.

Υπάρχει βέβαια και η αντίθετη άποψη που συχνά όμως στηρίζεται σε όχι αυστηρά καθορισμένες έννοιες: π.χ. «Το να υποστηρίζεται ότι οι αξιολογικές κρίσεις δεν είναι εξίσου, αν και κατά το δικό τους τρόπο (η υπογράμμιση είναι του συγγραφέα) κρίσεις μιας πραγματικότητας, δεν είναι λογικές και αντικειμενικές, επιδεχόμενες τη διάκριση σε αληθείς ή ψευδείς, φανερώνει υπόκρυψη σε μια ορισμένη φιλοσοφική αντίληψη, συζητήσιμη» (Golfin Jean, Les 50 mots-clés de la Sociologie, Toulouse Privat 1972, σελ. 151-152).

είναι σκόπιμη γιατί της θέτει σκοπό αυτός που την ασκεί (είτε άτομο, είτε ομάδα).

Ο Σκοπός —το Τέλος— δεν προσεγγίζεται άμεσα αλλά σταδιακά και μέσω των επιμέρους Στόχων. Στο χώρο της μάθησης, αλλά και στον ευρύ της Αγωγής, θεωρούμε ως *άμεσο στόχο* το συγκεκριμένο και άμεσα μετρήσιμο αποτέλεσμα που επιδιώκει ο δάσκαλος μέσω του μαθήματος που κάνει σε μια διδακτική ώρα. Ως *απώτερο στόχο* νοούμε το γενικότερο αποτέλεσμα που επιδιώκει ο δάσκαλος με μια σειρά μαθημάτων που αφορούν έναν τομέα μάθησης (γενικός στόχος του μαθήματος). Ως Σκοπό νοούμε το τελικό αποτέλεσμα που επιδιώκουν όλοι οι δάσκαλοι και ευρύτερα ο θεσμός της Εκπαίδευσης (Σκοπός της Αγωγής). Είναι σαφές πως το «μάθημα», είτε ως διδακτική ενότητα είτε ως «Τομέας γνώσεων», είναι *μέσο* και όχι αυτοσκοπός. Όμως μέσο που υπηρετεί το Σκοπό είναι και η «Μέθοδος», νοούμενη ως γενική φιλοσοφική στάση² έναντι της «ύλης» του μαθήματος και του μαθητή. Ακόμα και η «Τεχνική» και η «Στρατηγική», της διδασκαλίας, που προσδιορίζεται από τη Μέθοδο, είναι μέσο Αγωγής, δηλαδή μέσο επίτευξης Στόχων και Σκοπού.

Είναι σαφές ότι ο Σκοπός άπαξ και τεθεί καθορίζει τα γενικά πλαίσια των στόχων και των μέσων. Επιβάλλει προτεραιότητες. (Για το θέμα της ταξινόμησης των διδακτικών στόχων παραπέμπω στις γνωστές συστηματικές σχετικές εργασίες των Bloom και Krathwohl)³.

Ενώ οι άμεσοι στόχοι φαίνονται ασύνδετοι και ξέμακροι μεταξύ τους εντούτοις έχουν μια σαφώς υποδηλούμενη τάση «σύγκλισης» που φαίνεται καθαρότερα στη διατύπωση του «απώτερου στόχου». Μια σύγκριση των «απώτερων στόχων» (δηλαδή των γενικών σκοπών) των μαθημάτων δίνει, με περισσότερη ακόμα σαφήνεια, τη σύγκλιση και μαρτυρεί τις γενικές γραμμές και τις κύριες «διαστάσεις» του τελικού (γενικού) Σκοπού της θεσμοθετημένης Αγωγής που ασκεί μια κοινωνία στα μέλη της.

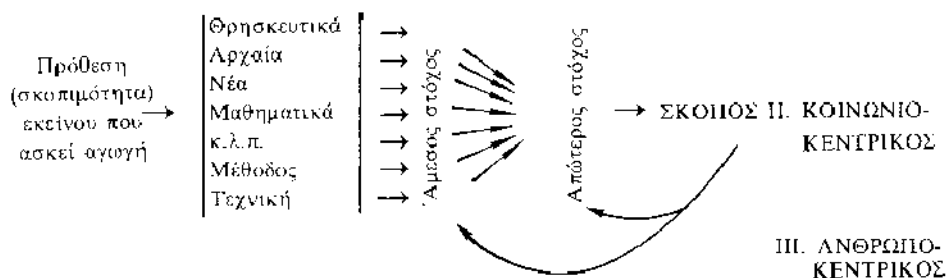
Η σχηματική παρουσίαση των αλληλοπροσδιορισμών Στόχων και Σκοπού νομίζουμε ότι διευκολύνει τη γενική εποπτεία του όλου συστήματος.

2. Grawitz (M.). *Méthodes de Sciences Sociales*. Paris Dalloz 1974, σελ. 331-335.

3. α) Bloom (S.B.) *Taxonomy of educational objectives, Handbook I: Cognitive domain*, David McKay, N. York 1969 και

β) Krathwohl (D.) *Taxonomy of educational objectives, Handbook II: Affective domain*, David McKay, New York 1964.

I. ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΣ

Το σχήμα δείχνει ότι αυτός που ασκεί αγωγή «κινείται» από κάποιο σκοπό που έχει τεθεί. (Δεν λέμε που έχει θέσει ή του έχουν θέσει, γιατί το πρόβλημα είναι περίπλοκο). Χρησιμοποιεί σαν μέσα τα διάφορα μαθήματα (Αναλυτικό Πρόγραμμα), τη Μέθοδο και την Τεχνική, για να προχωρήσει στην επίτευξη άμεσων στόχων που οδηγούν σε απώτερους και αποβλέπουν στο Σκοπό. Οι Στόχοι και ο Σκοπός γυρίζοντας προς τα πίσω καθορίζουν τα μέσα αυτά ή καλύτερα τα μέσα αυτά καθορίζονται με βάση τους προβλεπόμενους στόχους και το Σκοπό.

Και μόνο με αυτά τα γενικά, απλά, και σύντομα, καταδεικνύεται η τεράστια σημασία του καθορισμού του Σκοπού.

Αυτός δίνει ενότητα στο θεσμό της Εκπαίδευσης, νόημα στο ρόλο του δασκάλου και του μαθητή, κατεύθυνση στη συγκεκριμένη πράξη της αγωγής. Όσο οι κοινωνίες συνειδητοποιούν ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να εξασφαλίσουν την «επιβίωση» και «συνέχειά» τους είναι να ασκούν αγωγή πάνω στις «νεότερες γενιές» προς μια ορισμένη κατεύθυνση, τόσο περισσότερο ενδιαφέρονται για τη σαφή διατύπωση του Σκοπού και την πιστή τήρησή του. Γι αυτό και ο Σκοπός της Ελληνικής Εκπαίδευσης μπήκε από το 1952 στο Σύνταγμα και έγινε Καταστατικός Νόμος της Πολιτείας. Τα προηγούμενα Συντάγματα δεν πρόβλεπαν ιδεολογική κατεύθυνση της Εκπαίδευσης.

ΠΟΙΟΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ;

Ένα τέτοιου τύπου ερώτημα ανοίγει το δρόμο και για άλλα παρόμοια: Ο Σκοπός ή οι Σκοποί; Ποιός καθορίζει το Σκοπό και με ποιά κριτήρια; Υπάρχει αιώνιος και αμετάβλητος σκοπός; Αν όχι τότε ποιοί παράγοντες

προκαλούν την αλλαγή του;⁴ κλπ. Αλλά δική μας πρόθεση δεν είναι να ανοίξουμε μια καθαρά θεωρητική-φιλοσοφική συζήτηση που εύκολα δεν τελειώνει. Θα περιοριστούμε στον εμπειρικό χώρο με το ερώτημα: Ποιοι σκοποί της Αγωγής έχουν τεθεί μέχρι σήμερα, ή μάλλον σε πόσες κατηγορίες μπορούμε να κατατάξουμε τους σκοπούς της Αγωγής που έχουν μέχρι σήμερα προταθεί, μέσα στα όρια του δικού μας πολιτιστικού-πολιτισμικού χώρου;

Προτείνουμε τρεις γενικές κατηγορίες, όπως φαίνεται και στο πιο πάνω σχήμα:

Α. Θεοκεντρικοί σκοποί: Σκοπός του ανθρώπου είναι το «ομοιωθήναι Θεώ». Ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσίν» του. Το «κατ' εικόνα» δηλώνει ότι ο Θεός έβαλε στον άνθρωπο όλες τις προϋποθέσεις να γίνει «τέλειος» (παράγεται από το «τέλος» σκοπός με την αριστοτελική έννοια). Το «καθ' ομοίωσιν» δηλώνει τη δυναμική των προϋποθέσεων, την εκ μέρους του ανθρώπου μετοχή στην ενεργοποίηση, αύξηση και κατεύθυνση των «δωρημάτων» αυτών προς το «τέλος», που είναι ο Θεός. Στο χώρο του «καθ' ομοίωσιν» τοποθετείται η λειτουργία και ο σκοπός της Παιδείας. Σκοπός λοιπόν του ανθρώπου είναι να γίνει «τέλειος» όπως ο Θεός: «Ἔσεσθε οὖν υμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατήρ υμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειος ἐστίν» (Ματθ. Ε 48). Κατά την άποψη αυτή ο Σκοπός της Παιδείας δεν μπορεί να είναι άλλος από αυτόν τον σκοπό (προορισμό;) του ανθρώπου. Εξάλλου έτσι θέτει το πρόβλημα και η Φιλοσοφία όταν διερευνά τις «Αρχές»⁵.

Β. Κοινωνιοκεντρικοί σκοποί: Η αντίληψη αυτή θεωρεί πως η Παιδεία πρέπει πρώτα και κύρια να ενδιαφέρεται για την «επιβίωση» της κοινωνικής ομάδας (όρος αρκετά σαφής) μέσα και μέσω της οποίας θα «επιβιώσει» το άτομο. Η παιδεία δηλαδή έχει σα σκοπό της να προετοιμάσει έναν άνθρωπο που θα είναι ικανός να συμβάλει στη συνεχή βελτίωση της κοινωνίας, ώστε να μπορεί έτσι και ο ίδιος να προάγεται. Πρώτα η κοινωνία και ύστερα ο άνθρωπος. Είναι αλήθεια πως οι σκοποί αυτού του τύπου δεν είναι μόνο δεοντολογικοί: «πρέπει να...» αλλά και «εμπειρικοί»: «Ανέκαθεν η Παιδεία σαν σκοπό της είχε...».

4. Παρόμοια ερωτήματα βλέπε: Πολυχρονόπουλος (Π.) Φιλοσοφία της Παιδείας, Αθήνα 1985, Επίλογος.

5i α) Νέλλα (Π.). Η θεολογία του «κατ' εικόνα», Θεσσαλονίκη 1970 και

β) Γρηγοριάδου (Κων.). Η θεολογική και ανθρωπολογική θεώρησης της Αγωγής, Αθήναι 1975.

Ο σκοπός που διατύπωσε ο Durkheim θεωρείται ο αντιπροσωπευτικότερος. «Παιδεία είναι η επίδραση που ασκείται από τις γενιές των ωρίμων πάνω σ' αυτές που δεν είναι ακόμα ώριμες για την κοινωνική ζωή. Έχει σα σκοπό της (Elle a pour objet) να εγείρει και να αναπτύξει στο παιδί έναν ορισμένο αριθμό προδιαθέσεων φυσικών, διανοητικών και ηθικών που απαιτούν απ' αυτό και η πολιτική κοινωνία στο σύνολό της και το ιδιαίτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο πρόκειται να ζήσει». Επεξηγεί πιο κάτω πως η Παιδεία είναι το μέσο με το οποίο η Κοινωνία επιδιώκει σκοπό που αυτή η ίδια θέτει. Ποιός είναι αυτός ο σκοπός; «... η συνεχής ανανέωση των προϋποθέσεων της ύπαρξής της... (που επιτυγχάνεται) με τη μεθοδική κοινωνικοποίηση της νέας γενιάς»⁶.

Ανθρωποκεντρικοί σκοποί: Φαίνεται πως ο άνθρωπος μέσα στις προοπτικές των δύο προηγούμενων σκοπών (Θεός - Κοινωνία) νιώθει «αλλοτριωμένος» και διεκδικεί τα δικαιώματά του. Συζητήσεις ατέλειωτες στο παρελθόν, αλλά και στο παρόν, τείνουν να επιβάλουν την άποψη ότι ο σκοπός (ο προορισμός) του ανθρώπου βρίσκεται μέσα στον άνθρωπο (εντελέχεια) και επομένως σκοπός (τέλος) της Παιδείας είναι ο άνθρωπος. Το άτομο πρέπει να γίνει πρόσωπο (;), (έννοια με φιλοσοφικές και θεολογικές προεκτάσεις), αυτός είναι ο τελικός Σκοπός.

«Η Παιδεία δεν έχει σαν σκοπό να καλονυπιάσει το παιδί έτσι ώστε να ταιριάζει σε ένα κοινωνικό περιβάλλον ή σε ένα πολιτικό σύστημα. Δεν θα πρέπει ακόμα περισσότερο να θεωρείται ότι έχει σαν τελικό σκοπό την προσαρμογή του ατόμου στη λειτουργία... ή στο ρόλο που υποθέτει κανείς ότι πρέπει να παίζει... Έχει (η Παιδεία) αποστολή να *εγείρει* (eveiller) πρόσωπα ικανά να ζουν και να ενεργούν ως πρόσωπα», γράφει ο Emmanuel Mounier⁷.

Συχνά η κατάταξη των «Σκοπών», που έχουν προταθεί, σε κάποια από τις τρεις κατηγορίες δεν είναι εύκολη. Παράδειγμα: Ο Σκοπός που διατυπώνεται από το College de France στο πρόσφατο Rapport του προς την Κυβέρνηση Mitterrand: «Κάθε Εκπαίδευση (tout enseignement) οφείλει να διαμορφώνει πνεύματα ανοιχτά, προικισμένα με τις αναγκαίες διαθέσεις και γνώσεις ώστε να μπορούν να προσκτούν αδιάκοπα καινούργιες γνώσεις και να προσαρμόζονται ενεργητικά (s'adapter) σε καταστάσεις συνεχώς ανανεούμενες»⁸. Ο σκοπός αυτός είναι, πέρα από το «λειτουργισμό» κοινωνιο-

6. Durkheim (E.), *Éducation et Sociologie*, Paris PVF 1973, σελ. 101-102.

7. *Ouvres d'Emmanuel Mounier*, Paris 1974, τ. I, σ. 550.

8. Στις 27 Μαρτίου 1985 ο Pierre Bourdieu, γνωστός Κοινωνιολόγος της Παιδείας παρέδωσε στον Πρόεδρο Mitterrand εξ ονόματος του Collège de France, τις «προτάσεις για μια

κεντρικός ή ανθρωποκεντρικός; (οπωσδήποτε θεοκεντρικός δεν είναι).

Εκείνο που έχει σημασία και πρέπει να προσεχθεί εδώ είναι ότι οι επιπτώσεις των διαφορών (έστω διαφορών αποχρώσεων) των Σκοπών πάνω στα αντίστοιχα εκπαιδευτικά συστήματα είναι σοβαρές. Η δομή τους, οι μέθοδοί τους, το περιεχόμενο (γνώστικό και ιδεολογικό) των προγραμμάτων τους, προσδιορίζεται από το Σκοπό που ακολουθούν.

Ο ΣΚΟΠΟΣ ΑΛΛΑΖΕΙ

Ο Σκοπός της Παιδείας (Αγωγής ή Εκπαίδευσης) δεν είναι σταθερός μέσα στο χρόνο (αλλαγές σκοπού Παιδείας μιας ορισμένης κοινωνίας κατά περιόδους) και δεν είναι ο ίδιος μέσα στο χώρο (δυο κοινωνίες γειτονικές μπορεί να έχουν την ίδια στιγμή διαφορετικούς σκοπούς Παιδείας).

Αλλάζει ο σκοπός της Παιδείας μιας κοινωνίας όταν ήδη έχει αλλάξει η ίδια η κοινωνία. Και η κοινωνία αλλάζει όταν αλλάξουν οι συνθήκες παραγωγής και ανασυσχετισθούν σε νέα βάση οι δυνάμεις παραγωγής και κατά συνέπεια οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής (Marx). Πολλοί είναι βέβαιοι εκείνοι που αμφισβητούν την προτεραιότητα της υλικής πλευράς της κοινωνικής ζωής στη διαδικασία της κοινωνικής μεταβολής (Weber⁹, Parsons κ.ά.) αλλά φαίνεται ότι δεν αρνούνται την τεράστια σημασία της.

Οι κοινωνίες, είτε διαχρονικά είτε συγχρονικά, είναι δυνατό να καταταχθούν, ανάλογα με τον τύπο γενικής διάρθρωσής τους, σε κατηγορίες.

Έχουν προταθεί πολλές τέτοιες «τυπολογίες» που η κάθε μια έχει τα δικά της κριτήρια κατάταξης¹⁰.

Άς πάρουμε ένα παράδειγμα:

Από απόψεως τύπου παραγωγής οι κοινωνίες μπορούν να καταταχθούν σε: Αγροτικές, Βιομηχανικές, Μεταβιομηχανικές.

Από απόψεως τύπου οργάνωσης και διακίνησης της παραγωγής σε: Πρωτόγονες, Φεουδαρχικές, Καπιταλιστικές, Σοσιαλιστικές.

εκπαίδευση του μέλλοντος» που είχε ζητήσει απ' αυτό το Ίδρυμα. Το πλήρες κείμενο δημοσιεύθηκε από το «Le Monde de l'Éducation» No 116, Μάιος 1985 σελ. 61-68.

9. Weber (Max.), *L'Éthique Protestante et l'Esprit du Capitalisme*, Μτφ. από τα γερμανικά J. Chavy, Paris Plon 1974.

10. Βλέπε π.χ. την τυπολογία των Marx και Engels όπως την παρουσιάζει ο Rocher (Guy) *Introduction à la Sociologie Générale*, t. 2 *L'Organisation Sociale*, Paris éd. HMH (Points) σελ. 39-46, και τις σχετικές απόψεις του Parsons (T.) *Societies: Evolutionary and Comparative Perspective*, Englewood Cliffs H.J. Prentice Hall Inc. 1966.

Έχει παρατηρηθεί ότι οι κοινωνίες που ανήκουν στην ίδια «τυπολογική κατηγορία» όσο κι αν παρουσιάζουν διαφορές αποχρώσεων στους σκοπούς (διατυπωμένους ή διάχυτους) της Παιδείας εντούτοις τους διαπλέκουν πάνω σε βασικές κοινές συνιστώσες (κοινά ιδεώδη)¹¹.

Διαπιστώνεται μεγάλη ομοιότητα στους επίσημα διατυπωμένους Σκοπούς π.χ. ΗΠΑ, Αγγλίας, Σουηδίας από τη μια μεριά και Σοβιετικής Ένωσης, Ανατολικής Γερμανίας και Βουλγαρίας από την άλλη. Επίσης το ίδιο παρατηρείται μεταξύ πολλών Αφρικανικών χωρών¹².

Το ιδεώδες συσχετίζεται λοιπόν με τον τύπο της κοινωνίας που καθορίζει το σκοπό της Παιδείας. Αυτό σημαίνει ότι κάθε φορά ο σκοπός διατυπώνεται έτσι ώστε η Παιδεία να συμβάλλει στη διασφάλιση του status quo της Κοινωνίας. Σε μεταβατικές όμως περιόδους ο σκοπός εκφράζει το «όραμα» της αλλαγής. Πρέπει να σημειωθεί ότι συμβαίνει συχνά να υπάρχει «απόσταση» ανάμεσα στον επίσημα διατυπωμένο Σκοπό και σε εκείνον που πραγματικά κατευθύνει την Αγωγή ως πράξη και γενικότερα ως Εκπαιδευτικό σύστημα.

Α. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΜΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΗΣ

Η χρήση του όρου «ιδεολογία» στον ενικό μπορεί να είναι παραπλανητική γιατί μέσα σε μια κοινωνία «δυναμική» λειτουργούν συνήθως πολλές «ιδεολογίες», συγγενικές ή αντίθετες, ισχυρές και κατεστημένες ή αμφισβητούσες. Ο Marx ανάμεσα σ' αυτές ξεχωρίζει την «κυρίαρχη», που τη συσχετίζει άμεσα με τον «κοινωνικό τρόπο παραγωγής». Αν ρόλος της ιδεολογίας είναι μεταξύ άλλων, «να γενικεύει και να μετατρέπει σε δόγμα, μη επιδεχόμενο αντιφάσεις, ένα σύστημα δοξασιών μέσα στο οποίο κινούνται τα υποκείμενα»¹³ μιας συγκεκριμένης κοινωνίας δεν θα μπορούσε κανείς να αρνηθεί ότι την «πυκνότερη» και «σαφέστερη» έκφραση αυτού του δόγματος αποτελεί «ο σκοπός της Παιδείας» αυτής της κοινωνίας. Ο σκοπός της Παιδείας και στενότερα της Εκπαίδευσης λοιπόν, εξαρτάται από την

11. LÊ THÁNH KHÔI, L'éducation comparée, Paris, Armand Colin 1981 σελ. 280.

12. Οι επίσημα διατυπωμένοι σκοποί πολλών χωρών μαζί με άλλα χρήσιμα για το εκπαιδευτικό τους σύστημα στοιχείων βρίσκονται: Unesco, Guide International des systèmes d'éducation. Unesco 1979.

13. Δημητράκος (Δ.). Το πρόβλημα της ιδεολογίας σήμερα, στο συλλογικό έργο του Κέντρου Φιλοσοφικών Ερευνών: Ιδεολογία Αθήνα, Δωδώνη, χχ, σελ. 43.

«κρατούσα» ιδεολογία και αυτή με τη σειρά της από τον τύπο «των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής». Η οποιαδήποτε θεμελιώδης ανασύνταξη, ή αλλαγή, που θα συμβεί στον «τρόπο παραγωγής» προκαλεί, κατά τη γνώμη του Ogburn¹⁴, περισσότερο ή λιγότερο γρήγορα, «προσαρμοστικές» αναδιαρθρώσεις στην ιδεολογία, και κατ' επέκταση στο σκοπό της Παιδείας.

Οι αλλαγές αυτές δεν είναι ούτε ευθύγραμμες ούτε απλές. Συντελούνται μέσα από τις ιδεολογικές συγκρούσεις των διαφόρων κοινωνικών ομάδων που σε τελευταία ανάλυση είναι συγκρούσεις συμφερόντων (με την ευρεία έννοια του όρου). Οι διάφορες κοινωνικές ομάδες που θεμελιώνονται πάνω σε ένα ισχυρό συνεκτικό δικό τους «εμείς», και έτσι αποκτούν την δική τους «ταυτότητα», μάχονται χρησιμοποιώντας ποικίλες στρατηγικές, άλλοτε αποτελεσματικά, άλλοτε όχι, για να κάνουν το κοινωνικό σύνολο να αποδεχθεί τη δική τους «ιδεολογία» και έτσι να διευκολυνθεί η πρόσβασή τους στην «Εξουσία».

Αυτή η μάχη συχνά παρουσιάζει εντάσεις και γύρω από τον καθορισμό του σκοπού της Παιδείας. Επειδή το Σχολείο εξακολουθεί να είναι (χθές ήταν η Εκκλησία, τώρα αρχίζουν να γίνονται τα μαζικά μέσα ενημέρωσης) ένα ισχυρό και αποτελεσματικό ιδεολογικό όργανο, όλοι προσπαθούν να το «βάλουν στο χέρι».

Μια τέτοια προοπτική ανάλυσης χρησιμοποιεί και ο R. Williams¹⁵ στην προσπάθειά του να συσχετίσει την ιδεολογία, την κοινωνική θέση των ομάδων που «κυριαρχούν» σε μια δεδομένη περίοδο, και την κατεύθυνση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Πρόκειται βέβαια για ένα γενικό σχήμα, φορμαλιστικό, όπως επισημαίνει ο Χ. Νούτσος¹⁶, που σχηματίστηκε με βάση τα δεδομένα της Αγγλικής Κοινωνίας και δεν είναι τόσο εύκολο να χρησιμοποιηθεί για αντίστοιχους συσχετισμούς της Ελληνικής Κοινωνίας, λόγω των πολλών «ιδιοτυπιών» της, που οφείλονται σε ιστορικές συγκυρίες και στο γεγονός της περιφερειακής οικονομικής λειτουργίας της σε σχέση με τα δυναμικά Ευρωπαϊκά Κέντρα του Καπιταλισμού¹⁷. Παρά ταύτα έγιναν τέτοιες

14. «Η μη υλική κουλτούρα προσαρμόζεται στις αλλαγές της υλικής, αλλά πάντα, κατ' ανάγκην, με μια καθυστέρηση» William F. Ogburn, *Social Change: With Respect to Culture and Original Nature*, New York, The Viking Press, Inc. 1922 (Αναφέρεται από τον Guy Rocher, *Introduction à la Sociologie générale*, Paris HMH 1968 τ. 2 σελ. 82).

15. Williams (R.). *The Long Revolution*, Chatto and Windus, London 1961.

16. Νούτσος (Χ.). Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973). Αθήνα, Θεμέλιο 1979, σελ. 28.

17. Βλέπε σχετική ανάλυση στο: Μουζέλης (Ν.) *Νεοελληνική κοινωνία, όψεις υπανάπτυ-*

προσπάθειες¹⁸. Μέσα σ' αυτά τα γενικά πλαίσια κινούμαστε εξάλλου και εμείς, αλλά οι συσχετίσεις μας αφορούν μόνο το διατυπωμένο «επίσημα» σκοπό της Παιδείας (ή της Εκπαίδευσης) και όχι γενικά την εκπαιδευτική πολιτική. (Χρησιμοποιούμε τον όρο Παιδεία με την έννοια της Εκπαίδευσης επειδή συχνά έτσι κάνουν και τα κείμενα. Δε χρειάζεται να πούμε ότι οι έννοιες είναι μεν συγγενείς αλλά δε συμπίπτουν απόλυτα). Λέμε το διατυπωμένο «επίσημα» σκοπό της Παιδείας για να τον διακρίνουμε αμέσως από το «διάχυτο», εκείνον δηλαδή που ακολουθεί και υπηρετεί η πράξη και που συχνά, όπως είπαμε, δεν συμπίπτει απόλυτα με τον πρώτο.

Έχοντας υπόψη αυτές τις γενικές παρατηρήσεις θα προχωρήσουμε στη σύντομη διερεύνηση των κοινωνικών εκείνων δεδομένων που προσδιόριζαν κάθε φορά το διατυπωμένο επίσημα σκοπό της Ελληνικής Παιδείας από το 1833 και μετά.

Β. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1833 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Μια τέτοια θεώρηση επιβάλλει πρώτα να χωρίσουμε το χρονικό διάστημα από το 1833 μέχρι σήμερα σε περιόδους με κριτήρια κοινωνικά (φάσεις εξέλιξης των κοινωνικών δυνάμεων και των συσχετισμών τους) και κατόπιν να προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε αντίστοιχες διαφοροποιήσεις στους σκοπούς.

Γίνεται αμέσως αντιληπτό, και δεν χρειάζεται να το επισημάνουμε υπογραμμίζοντάς το, ότι πρώτοι: τα «χωρίσματα», των περιόδων μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο αυθ-αίρετα (δηλαδή στηριζόμενα σε κριτήρια επιλεγμένα υποκειμενικά) και δεύτερο: Το όλο σχήμα μπορεί να απλοποιεί υπερβολικά την πολύπλευρη και πολυσύνθετη πραγματικότητα της Ελληνικής κοινωνίας και, χωρίς πρόθεση βέβαια, να την παραποιεί. Παρά ταύτα δεν μπορούμε να κάνουμε αλλιώς, γιατί χρειάζεται μια μέθοδος και μια στρατηγική για τη συστηματική προσέγγιση της πραγματικότητας.

ξης. Αθήνα, Εξάντας, 1978, σελ. 34-57.

Βέβαια το φαινόμενο δεν αφορούσε στενά την Ελλάδα αλλά το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούσε δηλ. τις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου (Οθωμανική Αυτοκρατορία). Βλέπε και Τσουκαλάς (Κ.). Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα. Αθήνα, Θεμέλιο 1977, σ. 271-286.

18. Βλέπε εκτός από το: Νούτσος ό.π. και Μαρμαρινός (Γ.). Το σχολικό πρόγραμμα: Κοινωνιολογική Θεώρηση, Αθήνα 1977.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΠΟ ΤΟ 1833 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1908

Ιδεολογικές και κοινωνικές διακυμάνσεις

Αρχίζουμε από το 1833 διότι τότε ορίστηκε από την Αντιβασιλεία Επιτροπή για τη μελέτη σχεδιασμού της Εκπαίδευσης και «... προς διοργανισμόν των σχολείων» (Διάταγμα 22 Μαρτίου 1833) και λίγες ημέρες αργότερα ιδρύθηκε η «επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματεία της Επικρατείας» (Διάταγμα 3 Απριλίου 1833) όπως πρόβλεπε το άρθρο 252 του Ηγεμονικού Συντάγματος (της 16 Μαρτίου 1832). Σύντομα ακολούθησαν τα διατάγματα «διοργανισμού» της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως (6 Φεβρουαρίου 1834), της Μέσης Εκπαιδεύσεως, δηλ. των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων (31 Δεκ. 1836) και του Πανεπιστημίου (31 Δεκ. 1836 διάταγμα που δεν επικυρώθηκε από τον απουσιάζοντα Όθωνα και αντικαταστάθηκε με εκείνο της 22 Απριλίου 1837)¹⁹.

Βρισκόμαστε λοιπόν στην αρχή της γένεσης ενός κρατικού (δηλ. ιδρυμένου, οργανούμενου και ελεγχόμενου από το κράτος) εκπαιδευτικού συστήματος, του οποίου η δομή και η κατεύθυνση παρέμεινε για εκατό περίπου χρόνια χωρίς καμιά ουσιαστική προσαρμοστική προς την εξελισσόμενη ελληνική κοινωνία αλλαγή (αν εξαιρέσουμε το Νόμο ΒΤΜΘ του 1895 που αφορούσε ένα κάποιο εκσυγχρονισμό των δομών της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως και τίποτα παραπάνω).

Η Ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο αυτή είναι καθαρά αγροτική. Με το χαρακτηρισμό αυτόν δεν θέλουμε να δηλώσουμε τόσο τον κύριο τρόπο παραγωγής και τις σχέσεις ιδιοκτησίας γης (ο Σβορώνος²⁰ λέει πως το

19. Επειδή αναφέρονται στη συνέχεια πολλά κείμενα Νόμων, Διαταγμάτων, Εγκυκλίων κλπ. δεν είναι δυνατό να αναφέρουμε κάθε φορά πού τα βρήκαμε δημοσιευμένα, γι' αυτό *παραινέτουμε γενικά σε μερικές βασικές συλλογές Νόμων ή Ειδικά Περιοδικά: Βενθόλος (Γ.) Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπ/σεως 4 Τόμοι ορχίζουν από το 1833 και φθάνουν στο 1898, Αθήνα 1884-1898 — Δημητριάδης (Σ.). Συλλογή των περί Μέσης Εκπαιδεύσεως ιδία Ισχυόντων Νόμων, Β. Διαταγμάτων, Εγκυκλίων Διαταγών κλπ. από το 1833-1899 έτους, Αθήνα 1899 — Παρίσης (Σ.Μ.). Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδεισις, ήτοι Συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπ/σιν Νόμων... από του 1833 έτους, Αθήνα 1884-1893. 3 τόμοι. Δελιγιάννη (Θ.) και Ζηνοπεύλου (Γ.) Ελληνική Νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1875, Τόμος ΣΤ, Αθήνα 1875 — Κλάδου (Π.) Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά, ήτοι Νόμοι, Διατάγματα κλπ. Αθήνα, Τόμος Α' 1860, Τόμος Β' 1869 — Εκπαιδευτικόν Δελτίον από 1931 έως 1939 — Εκπαιδευτική Νομοθεσία από 1949 έως 1965. Δελτίον Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως από το 1919 έως το 1921 — Δέφα (Χρ.) Νομοθεσία Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδεύσεως, Τόμος Α'. Αθήνα 1933, και Ιστορία της Εκπαιδεύσεως, Αθήνα ΟΕΣΒ 1942. Δημαράς (Α.) Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια Ιστορίας) Τόμος Α' 1821-1894 Αθήνα, Ερμής 1973 και τόμος Β' 1895-1967, Αθήνα 1974 και άλλα πολλά.*

20. Svoronos (N.). Histoire de la Grèce Moderne. Paris PUF 1972, σελ. 49.

60% του πληθυσμού ήταν χωρικοί και το 80% απ' αυτούς δεν ήταν ιδιοκτήτες γης και ο Τσουκαλάς²¹ χαρακτηρίζει ημι-φεουδαρχικού τύπου τις σχέσεις εξάρτησης, οικονομικής και πολιτικής, των χωρικών από τους «πλούχοντες» που «κατείχαν τεράστιες εκτάσεις»), όσο τη λαϊκή ιδεολογία και συνείδηση που θα μπορούσε συνοπτικά να δηλωθεί ως «προαστική, με πολλά στοιχεία και αξίες της φεουδαρχικής ιδεολογίας»²².

Οι κύριες αξίες αυτής της ιδεολογίας που οριοθετούν και κατευθύνουν την κοινωνική ζωή, ιδίως αυτήν την περίοδο, «φέρονται» από την Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία.

Βέβαια αυτές οι αξίες (και η ιδεολογία την οποία συνιστούν) βρίσκονται σε συνεχή αντιπαράθεση με εκείνες που «φέρονται» από τον αστικό κλασικίζοντα διαφωτισμό δυτικής προέλευσης και υιοθετούνται από το νεοσύστατο Κράτος, αλλά λειτουργούν ως κυρίαρχες, γιατί η «παράδοσή» τους είναι μακρά, συνεχής και στέρεα εδραιωμένη στη λαϊκή συνείδηση (βλέπε π.χ. τα έργα του Μακρυγιάννη). Η προσπάθεια επανάκτησης της κυρίαρχης θέσης από αυτή την παραδοσιακή ιδεολογία, όχι μόνο στη συνείδηση των λαϊκών στρωμάτων, αλλά και στο επίσημο κρατικό επίπεδο, είναι μακρά. Διάρκει μέχρι τη δεκαετία 1870/80.

Η αντίθεση των δύο ιδεολογικών τάσεων αρχίζει με τη διαμάχη που προκάλεσε η ενέργεια των «φραγκοφρονούντων νεωτεριστών» να επιβάλουν την ανεξαρτητοποίηση της Ελλαδικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο (Φαρμακίδης-Οικονόμος). Συνεχίζεται μέσα (και μέσω) του αντιμοναρχικού αγώνα κατά του Όθωνα.

Η προσπάθεια να «θρησκευτικοποιηθεί» και «Εκκλησιαστικοποιηθεί» η Εκπαίδευση είναι συνεχής και επίμονη. Τα άρθρα 14 και 76 του Δ/τος της 31 Δεκεμβρίου 1836 «Περί διοργανισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων» που όριζαν την καθημερινή προσευχή στο σχολείο και τον τακτικό κάθε Κυριακή Εκκλησιασμό των μαθητών, δεν θεωρήθηκαν αρκετά. Η Ιερά Σύνοδος με εγκύκλιό της (16 Φεβρ. 1839) δίνει εντολή στους Επισκόπους να απαγορεύσουν στους μαθητές να ψάλλουν ύμνους ή άσματα «ακανόνιστα και μη διατεταγμένα υπό της Εκκλησίας». Το ίδιο το

21. Tsoucalas (C.). *La Grèce de l'indépendance aux colonels*, Paris Maspero 1970, σελ. 12.

22. Φραγκουδάκη (Άννα). Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, Αθήνα, Θεμέλιο 1979, σελ. 137. Οι όροι «προαστική» και «φεουδαρχική» ιδεολογία πρέπει να χρησιμοποιούνται με επιφυλάξεις ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιούνται σε αναλύσεις που αφορούν την Ελληνική Κοινωνία λόγω των ιδιοτυπιών της. Βλέπε σχετικές παρατηρήσεις του Δημήτρη Χαραλάμπη στο έργο του «Στρατός και Πολιτική Εξουσία, η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα». Αθήνα, Εξάντας 1985, σελ. 274 και 381.

Υπουργείο φοβούμενο «τας των κακεντρεχών σπερμολογίας...» διατάσσει με την αριθμ. 11498 της 20 Νοεμ. 1854 εγκύκλιό του, κάθε Σάββατο και κάθε παραμονή Δεσποτικής ή Θεομητορικής Εορτής να γίνεται «... ανάγνωσης των βιβλίων της Εκκλησιαστικής ακολουθίας και αυτής ακόμη της αφρόνως χλευαζομένης παρά των δοκησισόφων Οκταήχου και εκ του Ψαλτήρος και εκ του Μηναιού τα αναγόμενα εις τας εκάστοτε εορτάς...».

Με την εγκύκλιο της 3 Μαρτίου 1856 και με το άρθρο 24 του πρώτου Εσωτερικού Κανονισμού των Γυμνασίων και Ελληνικών Σχολείων (19 Οκτωβρίου 185) (τον οποίο ουσιαστικά αντιγράφουν οι επόμενοι μέχρι το 1975) επιβάλλεται ως υποχρεωτικός ο Εκκλησιασμός, απουσίες κλπ. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1874 η Ιερά Σύνοδος είχε ζητήσει με επίσημο έγγραφό της από το νεοσύστατο Διδασκαλικό Σύλλογο να προωθήσει την ιδέα «εγκατάστασις Ιερωμένων προσώπων εν ταις θέσεσι των δημοδιδασκάλων». Η πρόταση βέβαια δεν ευδοκίμησε.

Τα αποτελέσματα αυτής της πίεσης φαίνονται ακόμα και από τη θέση του μαθήματος των Θρησκευτικών στη σειρά των μαθημάτων. Στα προγράμματα της Στοιχειώδους Εκπαιδείσεως τα Θρησκευτικά πάντα είχαν την πρώτη θέση. Στα προγράμματα των Ελληνικών Σχολείων και των Γυμνασίων όμως όχι. Στο Δ/γμα του 1836 (Ελληνικά Σχολεία-Γυμνάσια) τα Θρησκευτικά κατατάσσονται στη δεύτερη θέση. Προηγούνται τα Αρχαία Ελληνικά. Στο Δ/γμα της 2 Σεπτεμβρίου 1867 έχουν την τρίτη θέση. Προηγούνται τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά. Στα Νομοσχέδια του Μίληση (1877) έχουν την τρίτη θέση. Προηγούνται τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά. Και έτσι πήγε το πράγμα μέχρι το Σ/μβριο 1897, λίγους μήνες δηλαδή μετά τον ατυχή πόλεμο, οπότε ο Αθανάσιος Ευταξίας, Υπουργός Παιδείας (Θεολόγος)²³ τους έδωσε την πρώτη θέση, την οποία και έκτοτε κατέχουν (Δ/γμα της 11 Σεπτεμβρίου 1897).

Πίσω από όλους αυτούς τους «δείκτες» θα μπορούσε κανείς να ιδεί το γεγονός ότι η ιδεολογία του διαφωτισμού που εκφράστηκε κοινωνικά από την αστική τάξη και από το συνεχώς αστικοποιούμενο «κράτος», δεν μπόρεσε να επιβληθεί. Και αυτό γιατί η ιδιότυπη αυτή ιδεολογία του «νεοκλασικισμού», που εκδηλώνονταν στο Σχολείο με τη λατρεία των «αρχαίων Ελληνικών γραμμάτων» και επενδυόταν με τη «Μεγάλη Ιδέα» σε τελευταία ανάλυση σχετική με τη γένεση, αύξηση και οργάνωση ενός νέου «Εθνικού Κράτους», σιγά-σιγά έχασε τον ουσιώδη στόχο της, που ήταν η δημιουργία

23. «Ευταξίας Αθανάσιος: (1849-1931)... Εσπούδασε κατ' αρχάς Θεολογίαν..., απελθών δε ύστερον εις Γερμανίαν επεδόθη εις πολιτικές και οικονομικές μελέτας...». Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, Εκδόσεις Νίκας.

του «λογοκρατούμενου-αυτόνομου-ελεύθερου-ανθρώπου», και συντονίστηκε ή καλύτερα απορροφήθηκε από τη λεγόμενη παραδοσιακή ιδεολογία που απέβλεπε στο «Χριστιανό άνθρωπο της εθνικής κληρονομιάς και της ορθόδοξης παραδόσεως», όπως τον χαρακτηρίζει ο Βλάχης Φειδάς²⁴.

Ευρύτερα στο πολιτικό επίπεδο η «συντηρητική» αυτή ιδεολογία, κατά κάποιο τρόπο, απορρίπτει το «Κράτος» και στηρίζει το «Έθνος». Ο Βασιλιάς και οι «ολίγοι» δεν θεωρούνται, μέσα στα πλαίσιά της, ως «διαχειριζόμενοι» την εξουσία, αλλ' ως σύμβολο της συνέχειας και σταθερότητας (όπως παλιότερα ο Πατριάρχης και ο Αυτοκράτορας). Γι αυτό οι «συντηρητικοί» δεν μπόρεσαν, και δεν μπορούν ακόμα στην Ελλάδα, να ανεχθούν, όχι μόνο ριζοσπαστικές θέσεις, αλλ' ούτε και αυτή τη μετααστική πλουραλιστική δημοκρατία.

Αυτή η «συντηρητική ιδεολογία» παγιώθηκε και εκφράσθηκε πολιτικά μέσω της μοναρχίας-ολιγαρχίας, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1870-80, ως αντίθεση στην ιδεολογία των ανερχόμενων αστών. Παγιώθηκε δηλαδή τη στιγμή που η Ελληνική Κοινωνία παρουσίαζε έντονη κινητικότητα.

Από τις προηγούμενες δεκαετίες είχε αρχίσει η άνοδος μιας κάποιας (χωρίς, ιδιαίτερα στην αρχή, σαφή κοινωνικά χαρακτηριστικά) κοινωνικής δύναμης που έδωσε νωρίς σημάδια της παρουσίας στην κοινωνική και πολιτική σκηνή. (Εκφράσεις: Σύνταγμα 1843, έξωση του Όθωνα, Σύνταγμα του 1864...).

Η «ταραχώδης» όμως άνοδος της, που χαρακτηρίζεται από το Νίκο Σβορώνο «η νίκη της αστικής τάξης»²⁵ τοποθετείται στην περίοδο 1875-1909 και συνδέεται με μια έντονη οικονομική ανάπτυξη: (Ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται, η ατμομηχανή μπαίνει στη διαδικασία της παραγωγής, το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο αρχίζει να στρώνεται, ανοίγεται ο Ισθμός της Κορίνθου, ο εμπορικός στόλος εκσυγχρονίζεται, κεφάλαια από το Εξωτερικό, Ελληνικά και ξένα, επενδύονται στη χώρα, η οποία εν τω μεταξύ με την προσάρτηση της Θεσσαλίας προώθησε τα σύνορά της προς βορράν²⁶. Αυτή η άνοδος των αστικών δυνάμεων είχε σα συνέπεια τις θορυβώδεις πολιτικές διαμάχες, κατά την περίοδο αυτή, μέσα και έξω από το Κοινοβούλιο ανάμεσα «στις παλιές κάστες ολιγαρχικών και στους αστούς»²⁷.

24. Φειδάς (Βλ.). Το πρόβλημα του σκοπού της Παιδείας στο νεότερο Ελληνισμό, άρθρο στο περιοδικό «Σύναξη», Τεύχος 8, Φθινόπωρο 1983, σελ. 20.

25. Σβορώνος (Ν.) ό.π., σελ. 69.

26. Τσουκαλάς (C.), ό.π., σελ. 16-21.

27. Σβορώνος (Ν.), ό.π., σελ. 71.

Τα μεγάλα δάνεια από το εξωτερικό και η στοιχειώδης δομή του φορολογικού συστήματος προκάλεσαν οικονομική πτώχευση (1893) που είχε σαν αποτέλεσμα να περάσει η εξουσία στα χέρια των συντηρητικών δυνάμεων (1895) μέχρι το 1909. Η Οικονομία βρίσκεται σε πτώση. Αλλά και η «Μεγάλη Ιδέα», ύστερα μάλιστα από τον ατυχή πόλεμο του 1897, που ήταν ιδεολογική συνισταμένη της «καθαρής γλώσσας», της «Ορθοδοξίας» και της «αιώνιας μεγάλης Ελλάδας» χάνει την ιδεολογική της εμβέλεια.

Όλες αυτές οι κοινωνικές διακυμάνσεις δεν φαίνεται να αντανakλώνται άμεσα και ταυτόχρονα μέσα στον κυρίαρχο ιδεολογικό χώρο. Η ιδεολογική κατεύθυνση π.χ. της Εκπαίδευσης που μας ενδιαφέρει, παραμένει και μετά το 1870-80, όπως είχε διαμορφωθεί τις προηγούμενες δεκαετίες και κανένας, σε επίσημο επίπεδο, δεν διανοείται (ή δεν τολμάει) να προτείνει κάποιο αναπροσανατολισμό. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως δεν έγιναν κάποιες αλλαγές που αφορούσαν όμως τη Μέθοδο διδασκαλίας ή την καλύτερη οργάνωση ιδίως της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως (Αλληλοδιδακτική-Συνδιδακτική-Νόμος ΒΤΜΘ' του 1895 κ.ά.).

Είναι χαρακτηριστικό το φαινόμενο ότι συχνά, όταν πρόκειται για το Σχολείο, και οι φιλελεύθεροι αστοί λειτουργούν συντηρητικά.

Αλλ' ας δούμε το πράγμα μέσα από τους επίσημα διατυπωμένους σκοπούς της Εκπαίδευσης κατά την περίοδο αυτή.

Οι σκοποί της Εκπαίδευσης από το 1833 μέχρι το 1909

Τα δύο βασικά Διατάγματα για τη Στοιχειώδη (1834) και τη Μέση Εκπαίδευση (1836) δεν θέτουν ουσιαστικά σκοπούς: Το Διάταγμα του 1834 για την «Κατωτέρα ή Δημοτική» Εκπαίδευση δεν αναφέρει καθόλου σκοπό.

Το Διάταγμα του 1836 ορίζει (άρθρο 2) «Πρώτιστος σκοπός των Ελληνικών Σχολείων είναι να προετοιμάζουν διά τὰ γυμνάσια,... αλλά συγχρόνως η εν αυτοίς εκπαίδευσις πρέπει να αποτελή αυθύπαρκτον τι όλον... διά τους παίδας κατάλληλον, όσοι δεν θέλουν μεταβή εις τα γυμνάσια...».

Και (άρθρο 64) «Σκοπός του γυμνασίου είναι η προπαρασκευή των μαθητών, όσοι μέλλουν να σπουδάσωσιν ανωτέρας επιστήμας εις το Πανεπιστήμιον».

Είναι φανερό πως ούτε και για τη Μέση Εκπαίδευση προβλέφθηκε κάποια, έστω ασαφής ιδεολογική κατεύθυνση. Οι συντάκτες των Δ/των πιθανόν να την θεωρούσαν αυτονόητη.

Πρέπει εδώ παρενθετικά να σημειωθεί ότι ενώ για τον καθορισμό του σκοπού της Δημοτικής Εκπαίδευσης ενωρίς εκδηλώθηκε ενδιαφέρον, για τη

Μέση η πρώτη απόπειρα γίνεται το 1929. (Στο Νόμο 1242 α του 1919 που κωδικοποιεί την ισχύουσα τότε Εκπαιδευτική Νομοθεσία, αναφέρεται ως σκοπός της Μέσης Εκπ/σης αυτός των άρθρων 2 και 64 του Δ/τος του 1836). Γι' αυτό μέχρι το 1929 θα μιλάμε κυρίως για το σκοπό της Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Ακριβώς αυτή η παράλειψη καθορισμού ιδεολογικής κατεύθυνσης της Εκπαίδευσης υπέκαυσε την καχυποψία ότι η «προτεσταντική αντιβασιλεία» και η «ρωμαιοκαθολική βασιλεία» θα επεδίωκαν «αλλοίωση» του εθνικού μας χαρακτήρα. Από το πρόγραμμα μαθημάτων όμως που προβλέπουν και τα δύο Διατάγματα δεν φαίνεται με σαφήνεια κάτι τέτοιο. Ένα πλήθος άρθρων καθόριζαν τα της γλώσσας, που την θέλουν «καθαρώς Ελληνικήν» (Δ/γμα 1836 άρθρο 72) (δηλ. αρχαϊζουσα) και αρκετά άρθρα ρυθμίζουν τη θρησκευτική αγωγή και διδασκαλία, δύο μαθήματα δηλαδή με σαφές ιδεολογικό περιεχόμενο.

Παρά ταύτα με το πέρασμα του καιρού και όσο η επιρροή των Ελλήνων αυξανόταν μέσα στο χώρο της διοίκησης και όσο η Εκκλησία αύξανε την πίεσή της για να ξαναβρεί την παραδοσιακή της θέση στη συνείδηση του λαού, τόσο και καταβαλόταν προσπάθεια αποσαφήνισης του σκοπού της Εκπαίδευσης ώστε να δηλώνει ορισμένη κατεύθυνση.

Στην εγκύκλιο 155/10 Ιανουαρίου 1856 προς τους Νομάρχες τονίζεται ότι «... η κοινή καθ' όλας τας τάξεις του λαού διάδοσις των γραμμάτων και διδασκαλία, τείνει ουχί να μεταδώση γνώσεις απλώς μόνον, αλλά να εμπνεύση εις τας καρδίας της νεολαίας την *ευσέβειαν, έρωτα προς τον αγαθόν και το αληθές*, να προσηλώση την κλίσιν προς την αρετήν, να εγείρη δε την αποστροφήν *κατά της κακίας...*». Η ηθικοποίηση των νέων ορίζεται εδώ ως η θεμελιώδης αποστολή της Εκπαίδευσης. Και έκτοτε παραμένει.

Αυτό φαίνεται πως εξυπηρετούσε (και εξυπηρετεί) και το Κράτος (με την έννοια της Εξουσίας που διευκολύνει την ικανοποίηση ορισμένων συμφερόντων και με την έννοια του ελέγχου και συντονισμού των συμπεριφορών) και την Εκκλησία (ως θεσμό κοινωνικό και ως αποστολή μεταφυσική).

Στην εγκύκλιο 8207/9 Οκτωβρίου 1872 δηλώνεται κατ' ευθείαν ότι αυτή η ηθικοποίηση «... είναι η αμεσωτάτη οδός, η ταχύτερον πάσης άλλης φέρουσα προς επίτευξιν του υψίστου της πολιτείας και της κοινωνίας σκοπού της εν αυταίς του αγαθού πραγματώσεως, αφ' ης η τε του ατόμου ευημερία και του Κράτους ευεξία και ισχύς».

Στη δεκαετία του 1880 η Ελληνική Κοινωνία, όπως είπαμε, έχει αλλάξει. Γίνεται αισθητή η δυσλειτουργία του Σχολείου μέσα στο όλο σύστημα και επίσημα αναγνωρίζεται ότι πρέπει πλέον να επιδιωχθεί μια

ενεργοποίηση των προσωπικών εσωτερικών δυνάμεων του μαθητή, να καλλιεργηθεί η αυτενέργειά του και να συσχετισθεί η δραστηριότητά του με «τον πρακτικόν βίον». Όλα αυτά βέβαια χωρίς καμμία παρέκκλιση από το γνωστό σκοπό. Στην εγκύκλιο της 15 Φεβρουαρίου 1880 το Υπουργείο επαναλαμβάνει: Σκοπός του δημοτικού σχολείου σήμερα είναι... η ηθική και θρησκευτική του παιδός μόρφωσις, δι' ευμεθόδου διδασκαλίας των κανονισμένων μαθημάτων, καθ' ην... μεταδίδονται αι εν τω πρακτικώ βίω απαραίτητως αναγκαίαι γνώσεις... (και συνοψίζει με μια αξιοπρόσεκτη όσο και αξιοπερίεργη σύνθεση). Ήτοι σκοπόν του σχολείου τίθεμεν την εξέγερσιν και ανάπτυξιν των πνευματικών δυνάμεων και την προς αυτενέργειαν άσκησιν και καθοδήγησιν αυτών, ώστε ο νέος άνθρωπος δι' αυτών να επιζητή εφεξής εν τω πρακτικώ βίω απλανώς (σταθερά) και μετά πόθου την γνώσιν του αληθούς και την πράξιν του αγαθού».

Τον ίδιο χρόνο (1880), λίγους μήνες αργότερα, στο Διάταγμα της 3 Σεπτεμβρίου με το οποίο καταργήθηκε η «Αλληλοδιδασκτική» μέθοδος και καθιερώθηκε η «Συνδιδασκτική» διατυπώνεται σκοπός που είναι ενδεικτικός των οικονομικοκοινωνικών και ιδεολογικών αλλαγών αυτής της περιόδου. Σκοπός του σχολείου είναι «... η κατά την απαλήν ηλικίαν διάπλασις του χαρακτήρος πάντων των πολιτών και η... μετάδοσις των στοιχειωδών από της φύσεως και της Ιστορίας γνώσεων, δι' ων δύναται να μορφωθή ο νέος πολίτης ου μόνον μέλος της Εκκλησίας και της Πολιτείας χρηστόν, εγκεντρισμένον διά των εθνικών χαρακτήρων, αλλά και εργάτης δεξιός και πεφωτισμένος εν παντί βιωτικώ επαγγέλματι, ου η έλλογος άσκησις χρήζει απαραίτητως κεφαλαίου τινός στοιχειωδών γνώσεων».

Καινούργια στοιχεία: πολίτης, εθνικοί χαρακτήρες, γνώσεις από τη φύση και την ιστορία, μέλος της εκκλησίας και πολιτείας, εργάτης δεξιός (δηλ. επιδέξιος). Ο σκοπός της εκπαίδευσης εδώ, χωρίς να χάνει τη βασική μεταφυσική του διάσταση, λαβαίνει υπόψη του και τον κόσμο, την κοινωνία και την δουλειά. Ο μαθητής δεν θεωρείται πια σαν μια αυτόνομη ηθικοποιούμενη μονάδα σε αναφορά προς ένα άλλο κόσμο, αλλ' ως πρόσωπο που οφείλει να λειτουργήσει μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο. (Ακόμα και εκείνο το: «μέλος της Εκκλησίας» έχει ιδιαίτερη σημασία). Είναι φανερό εδώ η επίπτωση της «ταραχώδους ανόδου» των αστικών δυνάμεων κατά τη δεκαετία του 1880. Είναι βέβαιο λοιπόν ότι ένα μεγάλο μέρος των διανοουμένων έχει συνειδητοποιήσει τις σοβαρές κοινωνικοοικονομικές αλλαγές και έχει προτείνει σε ποικίλα επίπεδα τη στροφή του σχολείου από το θεωρητικό και μεταφυσικό στο πρακτικό και κοινωνικό²⁸.

28. Και οι συντάκτες του Δ/τος της 3 Σεπτ. 1880 το δηλώνουν καθαρά: «Ήν ποτε χρόνος

Λίγα χρόνια αργότερα, όταν στα πράγματα ήρθαν οι «συντηρητικοί», εκδόθηκε ο Νόμος ΒΤΜΘ στις 3 Σεπτεμβρίου 1895 που αντικαθιστούσε το Διάταγμα του 1834 και εκσυγχρόνιζε την οργάνωση της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Στο Νόμο αυτό διατυπώθηκε ο σκοπός έτσι ώστε να εξασφαλισθεί η σταθερότητα της ιδεολογικής κατεύθυνσης που είχε διαμορφωθεί τις προηγούμενες δεκαετίες και ταυτόχρονα να ικανοποιηθεί η ανάγκη προπαρασκευής για την καθημερινή ζωή του μόχθου. Σκοπός γράφει στο άρθρο 1, είναι «η ηθική και θρησκευτική μόρφωσις των παιδων και η διδασκαλία των εις τον βίον χρησίμων στοιχειωδών γνώσεων...» και για λόγους ιδεολογικής ασφαλείας προστίθεται και πάλι στο πρόγραμμα η διδασκαλία της «αρχαίας Ελληνικής γλώσσας», που είχε καταργηθεί με τον ΧΘ΄ Νόμο της 11 Ιανουαρίου 1878. Πίσω λοιπόν. Παρά ταύτα τα πράγματα έχουν αλλάξει: Η «... ήδη αρξαμένη ροπή προς τα βιομηχανικά έργα...», που διαπιστώνει το 1872 η Αγωνόδικος Επιτροπή του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων²⁹ πιέζει και την Εκπαίδευση να προσαρμοστεί. Γίνονται συχνά και για μακρύ χρονικό διάστημα προτάσεις του τύπου: «Πυρπολήσατε τα θλιβερά σχολεία της θεωρητικής και σχολαστικής ψευδοπαιδείας και ανεγείρατε ανάκτορα Πρακτικής και Τεχνικής Εκπαίδευσεως!...»³⁰ αλλά η πρώτη σχετική απόπειρα (στα χαρτιά) θα γίνει το 1929 και η πρώτη εφαρμογή στην πράξη τη δεκαετία του 1960.

Τα Νομοσχέδια του Υπουργού Αθην. Ευταξία που υποβλήθηκαν στη Βουλή το 1899, αλλά δεν ψηφίστηκαν, διέπονται από ένα λιγότερο συντηρητικό πνεύμα που φαίνεται στο σκοπό: «Η δημοτική εκπαίδευσις, ούσα αγωγή ηθική, θρησκευτική και εθνική, δι' ης αναπτύσσονται αρμονικώς αι ψυχικαί και σωματικαί δυνάμεις των εν αυτή παιδευομένων, περιλαμβάνει δύο κύκλους μαθημάτων, τον κατώτερον, τετραετή, και τον ανώτερον τριετή όντα. Προτίθεται δ' αυτή, εν μεν τω κατωτέρω κύκλω, να

καθ' όν η διά μηχανικής ασκήσεως μετάδοσις... Της ασυνειδήτου αναγνώσεως, της γραφής και των τεσσάρων της αριθμητικής πράξεων μετά τινών στοιχείων θρησκευτικών και ιστορικών γεγονότων... εκρίνετο ικανή παιδείσις και εν τω βίω εφόδιον των τέκνων εκείνων του λαού, προωρισμένων να διαγύσωσιν ακαταγώνιστον (μυνοεί άνευ συναγωνισμού) βιωτικών στάδιον... Αλλ' εν τοις καθ' ημάς καιροίς η εφαρμογή των πορισμάτων των φυσικών επιστημών εν τη γεωργίᾳ, τη βιομηχανίᾳ και τῷ ἐμπορίῳ και ο εν αυτοίς παγκόσμιος συναγωνισμός ου μόνον καθιστά τούτο αδύνατον, αλλά και δυστυχεί τους λαούς, τους μη δυναμένους να συμβαδίσωσιν εν τη ευρείᾳ ταύτῃ οδῷ του νεωτέρου πολιτισμοῦ».

29. Έκθεσις της Αγωνόδικου Επιτροπείας του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων «Περί Κατωτέρας και Μέσης Παιδείας εν Ελλάδι...», Αθήνα 1872, σελ. 84.

30. Παυλίδης (1.). Περί Τεχνικής Εκπαίδευσεως και της Εφαρμογής αυτής εν Ελλάδι. Αθήνα 1902 σελ. ιδ'.

παράσχη την πρώτην γενικὴν μόρφωσιν πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνόπαιδας, ἐν δὲ τῷ ἀνωτέρῳ κύκλῳ... νὰ μεταδώσῃ πρὸς τοὺς μὲν βουλομένους νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὰ σχολεῖα Μέσης Ἐκπαίδευσεως καὶ πάσας τὰς ἀναγκαίας στοιχειώδεις γνώσεις καὶ δεξιότητας, δι' ὧν θ' ἀνεδεικνύοντο αὐτοὶ πολῖται χρηστοὶ καὶ ἐπιτήδειοι εἰς παν πρακτικόν τοῦ βίου στάδιον». Ἐνδείξῃ ὅτι τὰ Νομοσχέδια ἐκφράζουν περισσότερο τὴν ἀστική ἰδεολογία ἀποτελεῖ ἡ ἔγνοια γιὰ μόρφωση «χρηστών πολιτῶν καὶ ἐπιτηδείων (ικανῶν) εἰς παν πρακτικόν τοῦ βίου στάδιον», ἀλλὰ καὶ ἡ κατάργηση τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν. Ἡ ἀντίδραση ἦταν ἀμεση: «... Οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων δὲν θὰ μανθάνωσιν (ἀρχαία) ἑλληνικά γράμματα;... Τίς εἶναι αὕτη ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἐπιπολαίως θὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τῶν δημοτικῶν σχολείων; Πόθεν κατὰγεται; καὶ πόθεν ἔρχεται; ἔχει γραμματικὴν; ἔχει συντακτικόν; Θὰ δημιουργήσωσι καὶ θὰ διδάξωσιν αὐτὴν οἱ μαλλιαροὶ; ἢ θὰ φέρωμεν δασκάλους Βουλγάρους... Νομίζει τίς, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι οἱ συντάξαντες τὸ νομοσχέδιον ἔπαθον ἑκστασιν φρενῶν...» (Ἐφημερίς «Καίριοι» 16 καὶ 17 Μαΐου 1899).

Πρῶτὴ φορὰ χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «Ἐθνική». Ἡ ἀγωγή εἶναι καὶ «ἐθνική», ἀποβλέπει δηλαδὴ στὴν τόνωση τοῦ πατριωτικοῦ αἰσθήματος, τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰδιαίτερης σημασίας, ἀξίας, υπεροχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξηγηθεῖ: μόλις δυο χρόνια πρὶν οἱ Ἕλληνες εἶχαν υποστεί τὸ «στίγμα τοῦ 1897» ὅπως σημειώνεται στὴν Εἰσηγητικὴ Ἐκθεση τῶν Νομοσχεδίων.

Κατὰ τὴν περίοδο αὕτη δὲν ἔχουμε ἄλλο ἐπίσημο διατυπωμένο σκοπὸ τῆς Ἐκπαίδευσης.

Ἀς συνοψίσουμε λοιπόν: Ὁ σκοπὸς τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσης (που οριοθετεῖ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο τῆς Μέσης) δὲν τίθεται καὶ δὲν διατυπώνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος (1834-1836) ἀλλὰ διαμορφώνεται σιγά-σιγά κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἰδεολογικῶν δυνάμεων χαρακτηριστικῶν τῆς προκαπιταλιστικῆς Ἀγροτικῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας³¹: θεμελιώδεις συνιστώσες τοῦ ἠθικότητος καὶ ἠθροσκευτικότητος. Ἐπιζητεῖται μὲ αὐτὲς ἡ ἐπαναφορὰ καὶ σταθερότητα τοῦ παλίου ἰδεολογικοῦ status quo που διασαλεύθηκε πρόσκαιρα ἀπὸ τὴν ἰδρυση «Κράτους».

Ἡ κάποια ἀλλαγὴ συσχετισμοῦ τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν δεκαετία 1870-80 διαπιστώνεται ὅχι μόνον στὸ οικονομικόν, ἀλλὰ καὶ στὸ

31. Βλέπε Μουζέλης (Ν.). Νεοελληνικὴ Κοινωνία, ὅψεις ἀνάπτυξης, Ἀθήνα, Ἐξάντας 1978, σελ. 34.

ιδεολογικό επίπεδο. Στο σχολείο ανατίθεται να επιδιώκει όχι μόνο την ηθικότητα και θρησκευτικότητα αλλά και την κινητοποίηση και ανάπτυξη όλων των πνευματικών δυνάμεων και ικανοτήτων του μαθητή που θα τον καθιστούσαν ικανό να παίζει ρόλο ενεργητικό μέσα σε μια άλλου τύπου (καπιταλιστική) κοινωνία, που τα πρώτα σημάδια της είχαν κι όλες εμφανιστεί. (Ο Νίκος Μουζέλης ό.π., σελ. 38, χαρακτηρίζει την περίοδο 1880-1922 μεταβατική).

Αλλ' ας περάσουμε στην επόμενη περίοδο.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΠΟ ΤΟ 1909 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1940

Ιδεολογικές και κοινωνικές διακυμάνσεις

Η αναίμακτη και ειρηνική, θα λέγαμε, επανάσταση των στρατιωτικών στο Γουδί το 1909 είναι ενδεικτική της «πτώσης», κοινωνικής και ψυχολογικής, των συντηρητικών δυνάμεων που εκπροσωπούνταν πλέον από το Μονάρχη. Η εμφάνιση του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή τρονώνει τους αστούς. Αρχίζει το πρόγραμμά του από εκεί που το είχε αφήσει στα 1893 Χαρ. Τρικούπης. Οι πρωτοβουλίες του παρότι δεν είναι ριζοσπαστικές (π.χ. στην περίπτωση του Συντάγματος του 1911 ή του αναδασμού των μεγάλων τσιφλικιών) εντούτοις σύντομα προκαλούν τις αντιδραστικές δυνάμεις. Οι διαφορετικές ιδεολογικές θέσεις των φιλελεύθερων αστών και των συντηρητικών εκδηλώνονται έντονα μέσα από το παλαιότερο πρόβλημα της γλώσσας: δημοτική-καθαρεύουσα και το ακόμα πιο παλιό: Αθεία-Θρησκεία. Σ' αυτά προστίθεται λίγο αργότερα ο κομμουνισμός και αντικομμουνισμός. Στο πολιτικό επίπεδο σύντομα εμφανίζεται πανομοιότυπος διπολισμός: Ο Βενιζέλος, παρότι μετριοπαθής έναντι της μοναρχίας, ακολουθεί εξωτερική πολιτική αντίθετη από το Βασιλιά με ευτυχή αποτελέσματα αφού μετά τους Βαλκανικούς πολέμους η Ελλάδα διπλασιάστηκε σε έκταση, όμως οι Έλληνες χωρίστηκαν σε Βενιζελικούς και Βασιλικούς (Απήχηση αυτού του πολιτικού διπολισμού είναι αισθητή μέχρι σήμερα). Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια συντελείται ο κάπως ιδιότυπος αστικός μετασχηματισμός της Ελληνικής κοινωνίας, και τον ονομάζουμε κάπως ιδιότυπο γιατί παρότι οι αστοί ανέρχονται εντούτοις είναι τέτοια η ταξική δομή τους λόγω και της στρεβλής πορείας της οικονομίας προς την καθαρή καπιταλιστική μορφή της, ώστε «είναι πολύ δύσκολο να απομονωθεί η θεμελιακή ταξική αντίφασή» τους με τις δυνάμεις της συντήρησης, όπως διαπιστώνει και ο Τσουκαλάς³². Το ίδιο υποστηρίζει και ο Μουζέλης: Είναι

32. Τσουκαλάς (Κ.). Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των Εκπαιδευτικών

λάθος να θεωρείται «η πολιτική σύγκρουση του Βενιζέλου και των Βασιλικών αντιπάλων του σαν μια πάλη ανάμεσα στην ανερχόμενη αστική τάξη και τις παρακμάζουσες τάξεις των φεουδαρχών»³³ (όπως υποστήριζε ο Κορδάτος π.χ.). Τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα. Αυτός ο ερμαφροδιτισμός, που εκδηλώνεται ως συνεχής «συμβιβασμός», έχει τις επιπτώσεις του και στο ιδεολογικό επίπεδο, γι' αυτό οι αγώνες των διανοουμένων αστών αποδεικνύονται άγονοι και οι νέοι αστικοί οραματισμοί τους καταλήγουν σε ιδεολογικά αδιέξοδα, όπως ωραία συνοψίζει στην προμετωπίδα του βιβλίου της η Άννα Φραγκουδάκη³⁴. Το σαινόμενο οφείλεται κατά το Δημητράκο «στη δυσσυμετρία» της κοινωνίας με την έννοια της κυκλοφορίας ιδεολογιών χωρίς πραγματικό κοινωνικό αντίκρουσμά»³⁵. Όπως κι αν έχει το πράγμα εμείς θα παρακολουθήσουμε, μέσα από τους σκοπούς της Εκπαίδευσης που διατυλώθηκαν αυτή την περίοδο, τις δύο αντίρροπες τάσεις: τη μια που ζητάει να παραμείνει το σχολείο δεμένο στο παρελθόν, στις παλιές δοκιμασμένες αξίες, όπως λένε, και την άλλη που ζητάει προσαρμογή του σχολείου στη με συγκεκριμένο τρόπο διαμορφωμένη ζωή και στις ανάγκες της. Η πρώτη τάση, ακριβώς λόγω της φιλοσοφίας της, ενδιαφέρεται για τη «σωστή» μόρφωση των «ολίγων», ενώ η δεύτερη επιδιώκει την «πραγματική» (πράγμα - γνώση και έλεγχος της πραγματικότητας) μόρφωση των «πολλών» (λαϊκή παιδεία).

Πάντως πρέπει να τονισθεί ότι συχνά φορείς της συντηρητικής ιδεολογίας υπεραμύνονται θέσεις που ενισχύουν τη δεύτερη τάση και το αντίθετο. Ίσως αυτό να οφείλεται και στο γεγονός ότι μια τέτοιου είδους «διάχυση» συμβαίνει, όπως είδαμε, και στην «υποδομή».

Είναι απαραίτητο πάντως να υπενθυμίσουμε ότι κατά την περίοδο αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος» που ιδρύθηκε το 1910 και ήταν φορέας προοδευτικών αντιλήψεων. Όλα τα εκπαιδευτικά ζητήματα εμφανίζονται είτε ως θέσεις του Ομίλου είτε ως αντι-θέσεις στις θέσεις του. Οι πρωταγωνιστές του Τριανταφυλλίδη, Δελμούζος, Γληνός, σπουδασμένοι στη Γερμανία είναι περισσότερο ή λιγότερο επηρεασμένοι από τις νέες σοσιαλίζουσες (δεν λέμε σοσιαλιστικές) ιδέες που κυκλοφορούσαν τότε

μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922). Αθήνα, Θεμέλιο, 1977, σελ. 374.

33. Μουζέλης (Ν.), ό.π., σελ. 45.

34. Φραγκουδάκη (Άννα). Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι — Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο, Αθήνα, Κέδρος 1977.

35. Δημητράκος (Δ.). Η ιδεολογία των κομμάτων στη σύγχρονη Ελλάδα, στο συλλογικό έργο της Ελληνικής Εταιρίας Πολιτικής Επιστήμης: Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Αθήνα, Εξάντας, 1977 σελ. 230.

στην Ευρώπη και είχαν ανοίξει νέους ορίζοντες και στην Παιδαγωγική. Μόνο ο Γληνός μετά τη διάσπαση του Ομίλου το 1927 θα φανεί ότι προσχωρεί στο κομμουνιστικό κόμμα. Οι πόλεμοι, η Μικρασιατική καταστροφή και οι δικτατορίες που επισυμβαίνουν κατά την περίοδο αυτή (όπως και την επόμενη) στο προσκήνιο, είναι γεγονότα που ή προκαλούνται από τις εσωτερικές ιδεολογικές ζυμώσεις ή δίνουν ευκαιρία να εκδηλωθούν αυτές εντονότερα και εναργέστερα.

Οι σκοποί της Εκπαίδευσης από το 1909 μέχρι το 1940

Δεν είναι δυνατό να μην παρατεθεί πρώτα-πρώτα ο σκοπός που επιθυμεί για τη Δημοτική Εκπαίδευση ο Εκπαιδευτικός Όμιλος. Αποτελεί την προμετωπίδα της Εγκυκλίου που έστειλαν το Μάρτη του 1910 για να κοινοποιήσουν την πρόθεσή τους να ιδρύσουν ένα «Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο» πολλοί διανοούμενοι της εποχής, οι οποίοι λίγους μήνες αργότερα, το Μάη 1910, ίδρυσαν τον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Οι προσδεδυτικές αστικές ιδέες τους είναι γνωστές.

Θεωρούν λοιπόν ότι: «Η δημοτική παιδεία έχει σκοπό να ετοιμάσει τον άνθρωπο ώστε να μπορεί να ζήσει τη σημερινή ζωή. Και το κατορθώνει παρέχοντας στο παιδί χρήσιμες για τη ζωή γνώσεις, γυμνάζοντας το σώμα του, μορφώνοντας το χαρακτήρα του και καθιστώντας το μυαλό του ικανό να σκέπτεται». Αυτά.

Δεν φαίνεται πουθενά «η ηθική, και θρησκευτική μόρφωση των παιδών...» του ΒΤΜΘ, ούτε η «εθνική» του 1899. Το γενικό πνεύμα του σκοπού αυτού είναι να ετοιμαστεί στο Δημοτικό Σχολείο ένας άνθρωπος γερός στο σώμα και στο πνεύμα που θα είναι ικανός να τα βγάλει πέρα στη ζωή. Προτείνεται δηλαδή, και θα επιχειρηθεί λίγο αργότερα ένας σοβαρός επαναπροσδιορισμός της ιδεολογικής κατεύθυνσης του Σχολείου. Οι αξίες του παρελθόντος δεν θίγονται άμεσα αλλά δεν έχουν πια την προτεραιότητα. Ενδιαφέρει το σήμερα. Δεν αμφιβάλλει κανένας ότι ο σκοπός αυτός είναι προϊόν της αστικής ιδεολογίας, ή καλύτερα του αστικού ορθολογισμού, γι' αυτό και προτείνεται το 1910, όταν έχει πια συντελεσθεί η «κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από την αστική τάξη», όπως λέει ο Ν. Σβορώνος³⁶.

Τα Νομοσχέδια που υπέβαλε στη Βουλή το Νοέμβριο του 1913 ο δεύτερος Υπουργός Παιδείας του Βενιζέλου, Ιωάννης Τσιριμώκος, στη

36. Σβορώνος (Ν.). Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας. Αθήνα, Θεμέλιο 1976, σελ. 100-111.

σύνταξη των οποίων πήρε ενεργό μέρος και ο Δημήτρης Γληνός³⁷ πρότειναν ριζικές αλλαγές ως προς τη δομή και το πρόγραμμα τέτοιες, που δήλωναν κυρίως τη θέληση για αυτοτελές ανεξάρτητο εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο, χωρίς αρχαία Ελληνικά, ένα και ενιαίο για όλους τους πολίτες και των δύο φύλων σε όλα τα μέρη του Κράτους. Θεμέλιο για τη λαϊκή Παιδεία. Οι προοδευτικές αστικές δυνάμεις προσπάθησαν να βάλουν «το νερό στο αυλάκι». Όμως, κι αυτό είναι που μας ενδιαφέρει, παρότι τα Νομοσχέδια αυτά προέρχονταν από τον ίδιο ιδεολογικό χώρο με την προκήρυξη για την ίδρυση του Προτύπου Δημοτικού, ορίζουν σκοπό που δεν διαφέρει σχεδόν καθόλου απ' αυτόν του Νόμου ΒΤΜΘ' του 1895.

Στο περί στοιχειώδους ή δημοτικής Εκπαιδύσεως νομοσχέδιο, ορίζεται ότι η Δημοτική Εκπ/ση πρέπει να επιδιώκει «την αρμονικήν ανάπτυξιν των ψυχικών και πνευματικών δυνάμεων των παιδων, την θρησκευτικήν, ηθικήν και εθνικήν μόρφωσιν αυτών και την μετάδοσίν των εις τον βίον απαραίτητων γνώσεων και δεξιοτήτων».

Πού πήγε ο αστικός ορθολογισμός; Είναι πιθανότατο ότι πρόκειται για στρατηγικό ελιγμό. Μπροστά στην αντίδραση συχνά γίνονται υποχωρήσεις και αφήνεται να ωριμάσουν τα πνεύματα για να δεχτούν ομαλότερα τολμηρές, για το πνεύμα της εποχής, αλλαγές. Η αληθινή πρόθεση βέβαια των συντακτών για την ιδεολογική κατεύθυνση της παιδείας είναι αυτή που προτείνει το καταστατικό του Εκπαιδευτικού Ομίλου: «Η παιδεία πρέπει να στηθή τα θεμέλιά της απάνω στα πραγματικά στοιχεία της Ελληνικής ζωής, όπως τα διαμόρφωσε η ιστορική εξέλιξη του Έθνους. Ο ιδανικός της σκοπός πρέπει να είναι, ν' αναπτύξη όσο μπορεί περισσότερο τις σωματικές, πνευματικές και ψυχικές δυνάμεις του σημερινού Έλληνα, για ν' ανθίση πλούσια και πολύτροπη η ζωή, με βάση τον ανθρωπισμό και τον εθνικισμό...»³⁸. Παρά ταύτα τα νομοσχέδια δεν ψηφίστηκαν γιατί η συντήρηση βρήκε άλλους λόγους για να τα πολεμήσει, π.χ. ότι «Διά των νομοσχεδίων καταφέρεται πλήγμα δεινόν κατά της διδασκαλίας της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας και της ανθρωπιστικής καθόλου εκπαιδύσεως»³⁹.

37. Βλέπε Γληνός (Α.). Ένας άταφος νεκρός. Μελέτες για το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Αθήνα, Ράλλης 1925.

38. Καταστατικό του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε κατάλληλη στιγμή υπενθυμίζει το σκοπό αυτό ο Τριανταφυλλίδης. Βλέπε: Τριανταφυλλίδης (Μ.). *Quousque tandem* ή η νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Χατζηδάκης. Άρθρο στο Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου, τόμος 7, τεύχος 1-4 1917-1919, Αθήνα 1919, σελ. 95 υποσημείωση.

39. Από το υπόμνημα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Βλέπε Δημαράς (Α.), ό.π. Τόμος Β', σελ. 98.

Αφού τα Νομοσχέδια δεν ψηφίστηκαν εξακολουθούσε να ισχύει για την Δημοτική Εκπαίδευση ο σκοπός του Ν. ΒΤΜΘ του 1895 και για τη Μέση ο σκοπός του Διατάγματος του 1836.

Την πιο θαρραλέα και οργανωμένη προσπάθεια για να περάσει η καινούργια αστική φιλοσοφία στο χώρο της Εκπαίδευσης αποτελεί η μεταρρύθμιση του 1929. Τα πράγματα είχαν ωριμάσει. Είχε προηγηθεί η Μικρασιατική καταστροφή, που χρεώθηκε στους συντηρητικούς-βασιλικούς, είχε κερδίσει τις εκλογές ο Βενιζέλος, είχε υποχωρήσει ο τόνος της διαμάχης για το γλωσσικό, και εξακολουθούσε να βρίσκεται σε καίρια θέση, κοντά στον υπουργό Παιδείας Κ. Γόντικα, ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ιδρυτής, μαζί με άλλους του Εκπαιδευτικού Ομίλου (Ο Όμιλος είχε διασπαστεί το 1927 και ο Γληνός που είχε εκδηλωθεί ως κομμουνιστής ασκούσε κριτική απέξω). Με δυό Νόμους, του 4397 και του 4370, που αφορούν αντίστοιχα τη Δημοτική και τη Μέση Εκπαίδευση, θεσμοθετείται εξάχρονο Δημοτικό Σχολείο, ιδρύονται κατώτερα επαγγελματικά σχολεία για «την επαγγελματική προπαρασκευή των μη επιθυμούντων να ακολουθήσωσιν ανωτέρας σπουδάς εις σχολεία Μέσης Εκπαιδεύσεως αποφοίτους του Δημοτικού σχολείου...», επιβάλλεται η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό και της καθαρεύουσας, όχι οπωσδήποτε υποχρεωτικά, στις δύο τελευταίες τάξεις του, ιδρύονται επίσης εξατάξια Γυμνάσια.

Εκείνο όμως που ενδιαφέρει εμάς είναι ο σκοπός. Με το άρθρο 3 του Ν. 4397 ορίζεται ότι «Σκοπός των δημοτικών σχολείων είναι η στοιχειώδης προπαρασκευή των μαθητών διά την ζωήν και η παροχή εις αυτούς των απαιτήτων προς μόρφωσιν του χρηστού πολίτου στοιχείων» (και με το άρθρο 1 του Ν. 4370 ορίζεται: «Η μέση Εκπαίδευσις, κύριον σκοπόν έχουσα την επιστημονικήν προπαρασκευήν των μελλόντων να ακολουθήσωσιν ανωτέρας σπουδάς, παρέχει άμα την αναγκαίαν γενικήν μόρφωσιν διά τον κοινωνικόν βίον και επιδιώκει, ως και η δημοτική, την διάπλασιν χρηστών πολιτών»).

Είναι έκδηλο πως η μεταρρύθμιση του 1929 κινείται μέσα στα πλαίσια μιας άλλης ιδεολογίας διαφορετικής από εκείνη που επέβαλλε επί εκατό περίπου χρόνια να επαναλαμβάνεται ότι η Παιδεία είναι «ηθική, θρησκευτική και εθνική». Είναι χαρακτηριστικό ότι δε λείπουν μόνο οι όροι αυτοί αλλά και κάθε υποδήλωση σχετική με τις αντίστοιχες έννοιες.

Πρόκειται για την ιδεολογία των φιλελευθέρων προοδευτικών αστών που εκφράζεται με μοναδική ενάργεια για πρώτη και τελευταία φορά από τότε που στήθηκε το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα (1834-1837). Το βάρος πέφτει στην προπαρασκευή για την οικονομική ζωή και στην προετοιμασία του χρηστού πολίτη. Δυο κατευθύνσεις χαρακτηριστικές της

προοδευτικής αστικής ιδεολογίας: η παραγωγικότητα και η δημοκρατία.

Παρότι οι συντηρητικοί αστοί κάτω από την πίεση των πραγμάτων είχαν ήδη αρχίσει να αποδέχονται μια στροφή της Εκπαίδευσης προς πρακτικότερους στόχους (φαίνεται στα Νομοσχέδια Θ. Νικολαΐδη ετοιμάζονταν να κατατεθούν στη Βουλή το 1928 αλλά έπεσε η Κυβέρνηση), δεν μπορούσαν να φαντασθούν μια τόσο απότομη αλλαγή ιδεολογικής κατεύθυνσης. Την διαισθάνονταν όμως: Προτού να γνωστοποιηθούν τα Νομοσχέδια ο Γ. Παλαιολόγος (συμφωνώντας με τον Ν. Εξαρχόπουλο) έγραφε: «Η πάλη μεταξύ ιδεαλισμού και πραγματισμού διαφαίνεται και εις τας εκτιθεμένας σκέψεις (στα πάμπολλα άρθρα στις εφημερίδες σχετικά με την αναγκαία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση) με κατάδηλον υπέρσχυσιν του δευτέρου εις την άκρως υλιστικήν εποχήν εν η διαβιούμεν... Κύριος και ουσιώδης σκοπός του συγχρόνου σχολείου είναι, κατ' αυτούς, το να καταστήση τον τρώφιμον ικανόν προς ταχίστην εξεύρεσιν εργασίας μετά την από του σχολείου έξοδόν του, προς πλουτισμόν και ταχείαν αύξησιν των εισοδημάτων του... Σκοπός καθαρώς ωφελιμιστικός...»⁴⁰.

Αργότερα προσπαθώντας να δώσει μια εξήγηση ο Χρ. Λέβας αυτής της παράλειψης (λέει αντιστροφής αλλά δεν έχει δίκιο) των κύριων γνωστών «διαστάσεων» του σκοπού, καταλήγει: «Θα ηδύνατο τις να ισχυρισθῇ ότι τούτο ενένετο εκ τύχης, αν και τοιούτος τις ισχυρισμός δυσκόλως θα εγίνετο πιστευτός⁴¹...».

Και βέβαια μια τέτοια εξήγηση δεν μπορούσε να γίνει πιστευτή αφού όλοι γνώριζαν τις αντιλήψεις για το σκοπό της Παιδείας του κύριου συντάκτη των νομοσχεδίων Ευάγγελου Κακούρου, μέλους του «Εκπαιδευτικού Ομίλου»⁴². Οι «υγιώς σκεπτόμενοι Έλληνες» αντέδρασαν. Ο Γ. Παπανδρέου (υπουργός Παιδείας 2 Ιαν. 1930 μέχρι 26 Μαΐου 1932) προσπαθεί να εξηγήσει: «... Ποία είναι τα ιδανικά της Ζωής, τα οποία οφείλει να ερμηνεύση η Εκπαίδευσις; — Προφανώς, τα ιδανικά του Έθνους!...»⁴³. Είναι αργά. Όλα τα κακά της Ελληνικής κοινωνίας

40. Παλαιολόγου (Γ.). Προς καλύτεραν Μέσσην Εκπαίδευσιν, Αθήνα Δημητράκος 1929, σελ. 83-84.

41. Λέβας (Χρ.). Ιστορία... ό.π., σελ. 17.

42. Μεγάλη Παιδαγωγική Έγκυκλοπαίδεια, Αθήνα Ελληνικά Γράμματα —Herder— 1968, Τόμος 3ος, σελ. 327-328.

43. Εγκύκλιος Υπουργείου Παιδείας υπ' αριθ. 39871/30 Δεκ. 1930. «Τα ιδανικά της Εκπαιδευτικῆς». Ίσως αιτή η πικρή εμπειρία, ίσως και οι προσωπικές του πεποιθήσεις (ήταν παπαδοπαίδι) να τον έκαμε να εισηγηθεί, για λόγους «ασφαλείας», κατά τη συζήτηση του

αποδίδονται στον «πονηρό» αυτό σκοπό της Εκπαίδευσης. Θεωρείται ως μια σοβαρή, εκ των έσω, ιδεολογική (δόλιο)φθορά για να προετοιμαστεί η επικράτηση των κομμουνιστών.

Λίγα χρόνια αργότερα ο Χρ. Λέφας έγραψε: «Προπολεμικώς (εννοεί τον πρώτο παγκόσμιο 1914-1917) το Σχολείο γνώριζε τι εξητείτο παρ' αυτού. Η ιδέα της θρησκείας, της πατρίδος, της εθνικής αποκαταστάσεως (μεγάλη ιδέα) ενέπνεον τας προσπάθειάς του. Οι ιδέαι αυταί τώρα εκλονίσθησαν... (η αλλαγή του 1929)... είχαν ως συνέπειαν την αδιαφορίαν προς το ηθικόν μέρος το οποίον αρκούντως ήδη είχαν τραυματισθεί κατά την διάρκειαν του πολέμου. Και παρετηρήθη εις την Ελλάδα ηθική μετάπτωσης πρωτοφανής... Μεγάλη μερίς του καθημερινού τύπου κατήντησε δεξαμενή πάσης βαρβαρότητος. Τα θέατρα κατέπεσαν εις ασέμνους και αισχράς επιδείξεις. Καμμία από τας προπολεμικάς αξίας δεν έμεινεν εις την θέσιν της. Όλη αυτή η χαλάρωσις φυσικόν ήτο να γεννήσῃ την αγανάκτησιν της υγιούς μερίδος της κοινωνίας...».

Το 1936 ο Μεταξάς με αφορμή αυτή την ατμόσφαιρα χωρίς δυσκολία, επέβαλε δικτατορία και εμφανίστηκε ως εκείνος που θα έβαζε τα πράγματα στη θέση τους.

Στο Διάγγελμα «προς τον λαόν διά τήν μεταβολήν της 4ης Αυγούστου 1936» έγραφε μεταξύ άλλων:

«... ο κομμουνισμός... εισεχώρει από καιρού εις την εκπαίδευσιν, διαφθείρων μέγα μέρος του εκπαιδευτικού σώματος, από του Πανεπιστημίου μέχρι των διδασκάλων της στοιχειώδους εκπαίδευσεως, επιδρών ούτως ολεθριώτατα επί της νεολαίας του Έθνους, την οποίαν επιζητεί να παρασύρῃ, εις αντιπατριωτικήν λήθην των ωραίων Ελληνικών παραδόσεων, υποσκάπτων ούτω και αυτήν την ελπίδα καλυτέρου μέλλοντος της Ελληνικής φυλής... Προ της τοιαύτης καταστάσεως...».

Σε ένα τεύχος με τίτλο «Η εκπαίδευσις μετά την 4η Αυγούστου» σημειώνεται:

«Υπό την σκιάν των θεωριών αυτών κατώρθωσαν (οι πρωτεργάτες της μεταρρύθμισης 1929-1932) ώστε η θρησκεία ν' αποβληθῇ από τα σχολεία ως άχρηστον ράκος. Η έννοια της Πατρίδος να θεωρήται ως «βραχνάς»... Η οικογένεια να θεωρήται ως απηρχαιωμένος θεσμός, γεμάτος από προλήψεις, των οποίων πολλάς ανέλαβε τα εκριζώση αποτελεσματικώς η περίφημος «μιχτή συμφοίτησι» κλπ.

Ο Αλέξανδρος Δελμούζος στην παραίτησή του από την έδα της

Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (25 Σεπτεμβρίου 1937) σχολιάζει το περιεχόμενο του πιο πάνω φυλλαδίου. «Δεν είναι αληθές... Η αντικειμενική μελέτη του έργου της Εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως... θ' αποδείκνυν ότι τούτο ήτο βαθύτατα και ουσιαστικότητας και εθνικόν και θρησκευτικόν και ηθικόν...».

Οι σκοποί που διατυπώνονται την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας δεν διαφέρουν από τους προ του 1929. Για τη Δημοτική Εκπαίδευση δεν εκδόθηκε κανένας Αναγκαστικός Νόμος αφού στην Εισηγητική Έκθεση του ΑΝ 770/1937 για τη Μέση δηλώνεται ότι: «Το εξατάξιον δημοτικόν σχολείον εθεωρήθη ως επαρκές στήριγμα της μέσης εκπαιδεύσεως και μέσον επιτεύξεως της εθνικής ενότητος και της κοινωνικής ισορροπίας διά της επί εξαιτίαν συμφοιτήσεως των πάσης κοινωνικής τάξεως μαθητών» (αφήνεται λοιπόν όπως το προέβλεπε ο σχετικός Νόμος του 1929). Η ίδια Εισηγητική Έκθεση ως προς το σκοπό διευκρινίζει: «Η νομοθεσία του 1929 ευρούσα ότι κατά κόρον εν τω παρελθόντι εγένετο η διδασκαλία περί σεβασμού των ηθικών αξιών, διέγραψαν από του ορισμού του σκοπού της μέσης εκπαιδεύσεως την θρησκευτικήν, εθνικήν και ηθικήν αγωγήν των μαθητών. Ημείς τουναντίον... ως σκοπόν αυτής (εννοείται πολύ περισσότερο της δημοτικής εκπαίδευσης) θέτομεν την εθνικήν, θρησκευτικήν και ηθικήν αγωγήν των μαθητών και την διά ταύτης επιστημονικήν προπαρασκευήν των μελλόντων ν' ακολουθήσουν ανωτέρας σπουδάς και παροχήν της αναγκαίας διά τον βίον μορφώσεως».

Και σύμφωνα μ' αυτά ο ΑΝ 770/13 Ιουλίου 1937 όριζε: «Η Μέση Γενική Εκπαίδευσις, επιδιώκουσα διά της αρμονικής αναπτύξεως των ψυχικών, πνευματικών και σωματικών δυνάμεων των παιδών και της εθνικής, θρησκευτικής και ηθικής αγωγής αυτών, την επιστημονικήν προπαρασκευήν των μελλόντων να ακολουθήσωσι ανωτέρας σπουδάς, παρέχει συγχρόνως την αναγκαίαν μόρφωσιν διά τον κοινωνικόν βίον».

Και για να μη μένουν αμφιβολίες για το σκοπό και την ιδεολογική κατεύθυνση της Παιδείας, στο Νόμο 1849 του 1939, που αφορά πάλι τη Μέση Εκπαίδευση, ορίζεται στο άρθρο ένα ότι: «Η Μέση Εκπαίδευσις... επιδιώκει την πλήρωσιν των ανωτέρω σκοπών διά της αρμονικής και συμμετρου αναπτύξεως της ψυχής και του σώματος των τροφίμων αυτής εν τω πλαισίω των υγιών αρχών, εν 'ων βασίζεται το Ελληνικόν Κράτος» (και στο άρθρο πέντε «... η συμφοίτησις αρρένων και θηλέων απαγορεύεται, ιδιαιτεμένων ιδίων σχολείων δι' εκάτερον των φύλων...»).

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου προχώρησε ως προς τη διάρθρωση της Εκπαίδευσης μέσα στα πλαίσια που είχε χαράξει η μεταρρύθμιση του 1929, αλλά γύρισε πίσω ως προς την ιδεολογική της κατεύθυνση. Από εδώ και

πέρα αυτό θα είναι το χαρακτηριστικό των συντηρητικών αστών: Θα πολεμούν τους προοδευτικούς, αλλ' αυτοί οι ίδιοι, με καθυστέρηση μερικών δεκαετιών, θα εφαρμόζουν αυτά που οι προοδευτικοί είχαν προτείνει και είχαν μάταια προσπαθήσει να εφαρμόσουν.

Ένα παράδειγμα: Ο Μεταξάς σε ανακοινώσεις που έκανε στην Εφημερίδα «Βραδυνή» της 15 Σεπτεμβρίου 1936 δηλώνει: «... Ούτε είναι δυνατόν, Εθνική ημείς Κυβέρνησις, να είμεθα εχθροί της γλώσσας εκείνης, εις την οποίαν ο μέγας ποιητής Σολωμός έγραψε τον εθνικόν μας ύμνον. Η δημοτική θα εξακολουθήσει να διδάσκεται εις το δημοτικόν σχολείον και παραλλήλως εις τας δύο τελευταίας τάξεις θα διδάσκεται και η καθαρεύουσα... Η γλώσσα πολλών καθαρευουσιάνων ενθυμίζει μίαν χωριάτισσα, που θέλει να κάνη την κυρίαν, η δε γλώσσα πολλών δημοτικιστών είναι μία κυρία που της αρέσει να κάνει την χωριάτισσα. Φρονώ όμως, ότι αι δύο γλώσσαι θα συναντηθούν κάποτε με επιρροήν της δημοτικής».

Έτσι κι έγινε: Αρκετά χρόνια αργότερα, οι συντηρητικοί αστοί, που ανέκαθεν πολεμούσαν τη δημοτική, την καθιέρωσαν οι ίδιοι μετά την μεταπολίτευση του 1974.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό το γεγονός ότι διαπιστώσεις της εισηγητικής Έκθεσης «επί των Εκπαιδευτικών νομοσχεδίων» του 1929 όπως: «'Ότι το εκπαιδευτικόν μας σύστημα παρημέλησε την εκπαίδευσιν των μεγάλων λαϊκών μαζών, καταστήσαν την παιδείαν ημών ολιγαρχικήν και: ότι έδωσε μονομερή κατεύθυνσιν εις την παιδείαν, καθαρώς θεωρητικήν παραμελήσαν την πρακτικήν μόρφωσιν προς βλάβην των πλουτοπαραγωγικών κλάδων», δεν μπόρεσαν πλέον να τις αγνοήσουν ούτε οι συντηρητικοί, όπως θα φανεί αργότερα από τις προτάσεις της Επιτροπής Παιδείας του 1958. Κι αυτό όχι γιατί άλλαξαν οι διαθέσεις και τα ιδεολογικά οράματα αυτών ή εκείνων αλλά γιατί πήγε πιο πέρα η κοινωνική ζωή, δηλαδή οι παραγωγικές σχέσεις.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Ιδεολογικές και κοινωνικές διακυμάνσεις

Κατά τη διάρκεια της κατοχής και του Εμφυλίου έχουμε ιδεολογική σύγκρουση ισχυρή. Οι συντηρητικοί αστοί επιδιώκουν συνέχεια της βασιλείας, οι φιλελεύθεροι θέλουν αβασίλευτη δημοκρατία και οι κομμουνιστές, που εν τω μεταξύ μέσα από το αντάρτικο της αντίστασης αύξησαν την πολιτική τους δύναμη —εβοήθησε σ' αυτό και η καταπίεση της

δικτατορίας, προς όλες τις κατευθύνσεις— θέλουν αλλαγή του καθεστώτος σε κομμουνιστικό.

Από τη σύγκρουση βγήκαν κερδισμένοι αυτοί τους οποίους ονομάζουμε συντηρητικούς αστούς και οι οποίοι έχουν άμεση ιδεολογική συγγένεια με τους συντηρητικούς ολιγαρχικούς του 19ου αιώνα. Οι προοδευτικοί αστοί συσπείρωσαν όλους τους κεντρώους αλλά και τους μετριοπαθείς αριστερούς και εκφράστηκαν πολιτικά μέσα από αντίστοιχους σχηματισμούς.

Οι λίγοι ορθόδοξοι κομμουνιστές αναγνωρίστηκαν ως κόμμα, μπήκαν στη Βουλή, αλλά δεν κατάφεραν μέχρι σήμερα να γίνουν πολιτική δύναμη ικανή να επηρεάζει αποφασιστικά τις πολιτικές εξελίξεις.

Οι κεντρώοι-Προοδευτικοί στις εκλογές της 16 Φεβρουαρίου 1964 πήραν το 52,72% των ψήφων.

Ο κίνδυνος που υποδηλωνόταν για τους συντηρητικούς αντιμετωπίστηκε με μια σειρά χειρισμούς από το βασιλιά που απέβλεπαν στην κοινοβουλευτική αποδυνάμωση των προοδευτικών. Παρά ταύτα επειδή οι Εκλογές που είχαν προκηρυχθεί δεν θα επέτρεπαν στους συντηρητικούς να σχηματίσουν αυτοδύναμη κυβέρνηση, χρησιμοποιήθηκε το αποτελεσματικότερο μέσο: Το πραξικόπημα των συνταγματάρχων που στράφηκε εναντίον όλων των πολιτικών αλλά που έκφραζε την ιδεολογία των συντηρητικών αστών.

Ύστερα από την μεταπολίτευση του 1974 πήραν την εξουσία πάλι οι συντηρητικοί αστοί που όμως λόγω των πρόσφατων πικρών εμπειριών (χούντα — αλλά και όχι καλός ρόλος των παραδοσιακών συμμάχων στο δράμα της Κύπρου) είχαν γίνει αρκετά μετριοπαθείς. Ο ρόλος των συντηρητικών δεν είναι πια εκείνος της περιόδου του εμφυλίου ή της δεκαετίας του 50. Το κράτος (όλα τα νόμιμα και μη όργανά του) είναι λιγότερο καταπιεστικό, οι δημοκρατικοί θεσμοί λειτουργούν ανεκτά, και παίρνονται μέτρα εκδημοκρατισμού σε όλα τα επίπεδα και όλα δηλώνουν ότι οι συντηρητικοί είναι αποφασισμένοι να τηρήσουν τους κανόνες του παιχνιδιού. Ακριβώς αυτή η φιλελευθεροποίηση επέτρεψε στην κεντροαριστερή ιδεολογική παράταξη των προοδευτικών αστών να πάρει την εξουσία και να τη διατηρήσει από το 1981 μέχρι σήμερα.

Παράλληλα προς αυτές τις ιδεολογικοπολιτικές εξελίξεις έχουμε και κοινωνικοοικονομικές⁴⁴. Όλοι συμφωνούν ότι προς το τέλος της δεκαετίας του 50 αρχές της δεκαετίας του 60 έχουμε τρία σημαντικά φαινόμενα: Πρώτο είναι η προσπάθεια εκβιομηχάνισης της παραγωγής που εκφραζόταν με τις

44. Βλέπε τις σχετικές αναλύσεις του Φίλια (Β.). Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος. Αθήνα. Νέα Σύνορα 1980, Τόμος Β'.

επενδύσεις Ελληνικών και κυρίως ξένων κεφαλαίων που μπήκαν στη χώρα με ευνοϊκότατους γι' αυτά όρους, αλλά και κεφαλαίων από εξωτερικό δανεισμό και από τη «βοήθεια» ιδιαίτερα των ΗΠΑ⁴⁵. Βέβαια η εκβιομηχάνιση δεν επιτεύχθηκε ως προς τον βαθμό και την κατεύθυνση που έπρεπε, αλλ' οπωσδήποτε παρουσίασε μια θεαματική αύξηση παραγωγής. Δεύτερο είναι η συνεχής αύξηση του πληθυσμού των αστικών κέντρων από 10.000 κατοίκους και άνω και ιδιαίτερα της πρωτεύουσας. Και τρίτον η μαζική έξοδος του αγροτικού πληθυσμού προς τα βιομηχανικά κέντρα της Δυτικής Ευρώπης ή την Αυστραλία.

Είναι ευνόητο ότι μέσα στα πλαίσια ενός τέτοιου τύπου και μιας τέτοιας έντασης κοινωνικοοικονομικών μεταβολών το Σχολείο γίνεται το κέντρο του ενδιαφέροντος όλων των φορέων και επιδιώκεται για μια ακόμα φορά η αναπροσαρμογή του προς αυτά τα νέα δεδομένα, χωρίς όμως να θιγεί η καθαυτό ιδεολογική του θεμελίωση.

ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1940 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Μετά τον πόλεμο και τον εμφύλιο διατυπώθηκαν Σκοποί της Εκπαίδευσης (π.χ. ΑΝ 1823/28-5-1951 για τη Μέση Εκπ/ση) αλλ' όλους τους συνοψίζει αυτός που ορίζεται από το Σύνταγμα του 1952.

Σε όλα τα προ του 1952 Συντάγματα αναφέρεται ο όρος «Εκπαίδευσις» και δηλώνεται μόνο η φροντίδα και το ενδιαφέρον που οφείλεται από το Κράτος προς αυτήν, ορίζεται πόσα χρόνια είναι υποχρεωτική, ή ποιά βαθμίδα της είναι δωρεάν κλπ.

Στο Σύνταγμα του 1952, στο άρθρο 16, χρησιμοποιείται για πρώτη φορά ο όρος «Παιδεία» αλλ' είναι έκδηλο ότι εννοείται με αυτόν η «Εκπαίδευσις». Μεταξύ των γνωστών και από τα άλλα Συντάγματα προνοιών ορίζεται και ο σκοπός: «Η Παιδεία τελεί υπό την ανωτάτην εποπτείαν του Κράτους... εις πάντα τα σχολεία μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσεως η διδασκαλία αποσκοπεί την ηθικήν και πνευματικήν αγωγήν και την ανάπτυξιν της Εθνικής συνειδήσεως των νέων επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού.

Η στοιχειώδης εκπαίδευσις είναι δι' όλους υποχρεωτική...» κλπ.

Εάν αντί του όρου «πνευματικήν» είχε χρησιμοποιηθεί ο όρος «θρησκευτικήν» τότε ο σκοπός ως προς το γράμμα του και ως προς το πνεύμα

45. Βλέπε Αγιοπετρίτη (Α.). Τα εξωτερικά δημόσια δάνεια από της Επανάστασης του 1821 μέχρι σήμερον στο «Στατιστικά Μελέται», 1821-1971, Αθήνα, ΕΚΚΕ 1972, σελ. 292-348.

του δεν θα διέφερε καθόλου από τους σκοπούς που είχαν διατυπωθεί από τους συντηρητικούς προ του πολέμου. Το σημαντικό νέο στοιχείο είναι η έκφραση «... επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού...». Προτάθηκε από τον Γ. Παπανδρέου και έγινε χωρίς αντιρρήσεις δεκτή αφού διασφάλιζε τους αστούς (συντηρητικούς και προοδευτικούς) έναντι των κομμουνιστών, που εξάλλου ήσαν ακόμα «παράνομοι», εκτός Βουλής. Αυτή η ιδεολογική περιχαράκωση θα επέτρεπε να «κυκλοφορεί» μέσα στα σχολεία μέσω προγραμμάτων, εντύπων και πρακτικών μια ενοποιός, ενιαία (ο Marx θα έλεγε κυρίαρχη) ιδεολογία. Να δούμε εδώ την «αδυναμία» που παρουσίασε αργότερα (1961-1965) το Κέντρο (υπό τον Γ. Παπανδρέου) να αντιπαραταχθεί στη συντήρηση ιδεολογικά; (Ο ανένδοτος ξεκίνησε από αντιθέσεις σε θέματα τακτικής και διαδικασιών και όχι ιδεολογίας).

Ο Γ. Παπανδρέου, συνεργάστηκε πολλές φορές με τους πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μεταρρύθμιση του 1929, γνώριζε από μέσα τα προβλήματα της Παιδείας⁴⁶, και, μετά τον πόλεμο και τον εμφύλιο, τον ενδιέφερε προπάντων η μεταρρύθμισή της και η λειτουργική αναπροσαρμογή της στις νέες ανάγκες που δημιουργήσαν στη χώρα οι κοινωνικοοικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις.

Τον όρο «Ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» τον είχε ήδη χρησιμοποιήσει λίγους μήνες νωρίτερα, όταν ήταν Υπουργός Παιδείας, στον ΑΝ 1823/28-5-1951 «περί διαρρυθμίσεως των Σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως»: «Η Μέση Εκπαίδευσις επιδιώκουσα την διάπλασιν χρηστών πολιτών εν τω πλαισίω των ιδεωδών του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού σκοπόν έχει τούτο μεν να παράσχη την αναγκαίαν διά τον βίον γενικήν μόρφωσιν τούτο δε να προπαρασκευάση επιστημονικώς τους εφιμένους να ακολουθήσωσι ανωτέρας ειδικάς σπουδάς».

Οι «συντηρητικοί» όχι μόνο συμφωνούν με τις γενικές τουλάχιστον ιδεολογικές κατευθύνσεις της Παιδείας που προτείνουν οι «προοδευτικοί» (μετριοπαθείς και αυτοί πλέον) αλλά και προωθούν μεταρρυθμιστικά μέτρα παρόμοια με εκείνα του 1913 ή του 1929 των φιλελευθέρων προοδευτικών, τα οποία τότε τους προκαλούσαν αλλεργία. Η ελληνική «συντήρηση» δεν αλλάζει τα πράγματα, εκείνα την αλλάζουν, όπως είπαμε.

Είναι χαρακτηριστικά τα πορίσματα της «Επιτροπής Παιδείας» του 1958, που φανερώνουν «ενδοτικότητα» σε αλλαγές αναγκαίες, αλλά

46. Βλέπε Τερζής (Ν.): Ο Γ. Παπανδρέου και η Ελληνική Εκπαίδευση (1914-1932) άρθρο στο περιοδικό της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος «Παιδαγωγική Επιθεώρηση», Τεύχος 2/1985, σελ. 129-139.

«εμμονή» στις γνωστές ιδεολογικές αρχές. Σταχυολογούμε:

Το απαρασάλευτον βάθρον της Εκπαίδευσης πρέπει να αποτελεί «Ο εκ του ελληνικού και του Χριστιανικού πνεύματος εμφορούμενος «ανθρωπισμός»....».

Πρέπει να δοθεί «εξέχουσα θέσις εις τα αγαθά της «κλασσικής» παιδείας, όχι όμως υπό την στενήν, αλλ' υπό την ευρείαν έννοιαν του όρου... Με την έννοιαν αυτήν αγαθά της κλασσικής παιδείας δεν είναι μόνον... αλλά και τα μαθηματικά... δεν υπάρχει αντιδικία μεταξύ κλασσικής παιδείας και θετικών επιστημών... αι επιτακτικάί απαιτήσεις μιας οικονομίας, ως η Ελληνική, η οποία ευρίσκεται εν πλήρει εξελίξει... επιβάλλουν την ορθήν θεμελίωσιν και την επιμελή ανάπτυξιν της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, ιδία της Τεχνικής εις την Χώραν μας... δεν επιτρέπεται το μέγα αγαθόν της παιδείας να είναι προνόμιον μόνον των ολίγων, των εχόντων τα οικονομικά μέσα διά σπουδάς μακράς διαρκείας...».

Η Εισηγητική έκθεση του ΝΔ 3971/1959 (Υπουργός Γ. Βογιατζής) «Περί Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαιδεύσεως Οργανώσεως της Μέσης Εκπαιδεύσεως και Διοικήσεως της Παιδείας» που είναι προϊόν αυτής της φιλοσοφίας κινείται ακριβώς μέσα στα πλαίσιά της.

Κύρια επιδίωξη της προσπάθειας αυτής ήταν να «στηθεί» και να «οργανωθεί» η άλλη επιτέλους Εκπαίδευση, η Τεχνική, για να λυθούν δυο προβλήματα: Πρώτο να «παραχθεί» το εξειδικευμένο εργατικό χέρι που απαιτούσαν οι ανάγκες της οικονομίας λόγω της ταχύτατης τεχνολογικής εξέλιξης και της συνεχώς επεκτεινόμενης εκβιομηχάνισης της παραγωγής και δεύτερο, να προσφερθεί και στα παιδιά των λαϊκών τάξεων «το μέγα αγαθόν της Παιδείας (που ήταν) προνόμιο μόνον των ολίγων...». Αυτό το όψιμο ενδιαφέρον των συντηρητικών για «ίσες ευκαιρίες» και «εκδημοκρατισμό της Εκπαίδευσης δεν είναι παρά «πονηρή» ιδεολογική κάλυψη της ικανοποίησης των συγκεκριμένων αναγκών της παραγωγής την οποία ελέγχουν.

Η Εκλογική νίκη του Κέντρου το 1963 δεν άλλαξε καθόλου την ιδεολογική προοπτική, διευκόλυνε μόνο την προώθηση διαρθρωτικών αλλαγών για τις οποίες ούτε οι «συντηρητικοί» φαίνεται, να είχαν ουσιαστικές αντιρρήσεις.

Η Εισηγητική Έκθεση του ΝΔ 4379/1964 (Υπουργός Γ. Παπανδρέου) «περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδεύσεως» θεωρεί «την ανόρθωσιν της Εθνικής Παιδείας ως προϋπόθεσιν και εγγύησιν διά την οικονομικήν ανάπτυξιν της χώρας...» και δίνει τις θεμελιώδεις ιδεολογικές κατευθύνσεις της: «Η μήσις των μαθητών εις τα δόγματα της Ορθοδόξου Χριστιανικής Πίστεως, την Ιστορίαν και την

παράδοσιν του Ελληνικού Έθνους και τας κατακτήσεις του συγχρόνου πολιτισμού θα αρχίζει από το δημοτικόν σχολείον... Η Εθνική μας Παιδεία οφείλει να έχη κατά βάσιν ουμανιστικόν χαρακτήρα. ...Ο «ανθρωπισμός» όμως του οποίου η ιδέα θα εμπνέη την Εθνικήν μας Εκπαιδευσιν... πρέπει να είναι εκείνος ο οποίος δεν προσηλώνεται εις την παθητικήν λατρείαν νεκρών τύπων του παρελθόντος, ούτε αντιτίθεται προς τας Θετικές Επιστήμας και την Τεχνικήν (κατάκτησιν και υπερηφάνειαν του αιώνος μας), αλλά πιστός εις το βαθύτερον νόημα της Ελληνικής Παιδείας και της Χριστιανικής Πίστεως...».

Έτσι εξηγείται γιατί η Χούντα δεν δυσκολεύεται να χρησιμοποιήσει όρους και ιδέες που ήδη αποτελούσαν «κρυσταλλώματα» ιδεολογίας και των δυο τάσεων των αστών. Το «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών» δεν αφορούσε μόνο τους «συντηρητικούς». Στο Σύνταγμα του 1968 δεν δυσκολεύεται να επαναλάβει όσα όριζε σχετικά με το σκοπό της Παιδείας το Σύνταγμα του 1952 με άνευ σημασίας τροποποιήσεις: «Η Παιδεία τελεί υπό την ανωτάτην εποπτείαν του Κράτους, παρέχεται δαπάναις αυτού, σκοπεύει δε και εις την ηθικήν και πνευματικήν αγωγήν και την ανάπτυξιν της Εθνικής συνειδήσεως των νέων επί τη βάσει των αξιών του Ελληνικού και του Χριστιανικού Πολιτισμού».

Οι σκοποί της Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδεύσεως που ορίζει το ΝΔ 651/1970 (Συντάκτης ο Κ. Κούρνιας) κινούνται αυστηρά μέσα στα πλαίσια που θέτει ο πιο πάνω σκοπός του Συντάγματος.

Η μεταπολίτευση του 1974 φέρνει στην εξουσία τους «συντηρητικούς», αλλά «αλλαγμένους», όπως είπαμε πιο πάνω, λόγω πολλών πρόσφατων πικρών εμπειριών, αλλά και κοινωνικοοικονομικών αλλαγών.

Το Σύνταγμα του 1975 ορίζει σκοπό της Παιδείας στο οποίο παραλείπονται όροι που υπήρχαν στα Συντάγματα του 1952 και 1968 και εμφανίζονται καινούργιοι:

«Η Παιδεία αποτελεί βασικήν αποστολήν του Κράτους, έχει δε ως σκοπόν την ηθικήν, πνευματικήν, επαγγελματικήν και φυσικήν αγωγήν των Ελλήνων, την ανάπτυξιν της Εθνικής και Θρησκευτικής συνειδήσεως και την διάπλυσιν αυτών ως ελευθέρων και υπευθύνων πολιτών».

Έγινε μακρά συζήτηση στη Βουλή⁴⁷ μέχρι να διατυπωθεί έτσι αυτή η παράγραφος του άρθρου 16. Από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, έγιναν προτάσεις που θύμιζαν τις απόψεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου την πρώτη

47. Αποσπάσματα από τα Πρακτικά της Βουλής από τη συζήτηση για το άρθρο 16 είναι δημοσιευμένα από τον Παπαδόκη (Γ.). Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Αθήνα 1976 όπου και παραπέμπω για τα σχετικά παραθέματα.

δεκαετία της δράσης του, ή τους σκοπούς των Νόμων του 1929: Απάλειψη κάθε όρου που θα δήλωνε ή θα υποδήλωνε αναγνώριση της ιδεολογικής αξίας του κλασικισμού και του Χριστιανισμού. Προτάθηκαν σκοποί όπως: «Σκοπός της Εκπαιδεύσεως είναι να διαπλάσσει ελεύθερους ανθρώπους και υπεύθυνους πολίτες με νουν υγιή, φρόνημα ηθικόν και πατριωτισμόν (και προστίθεται): «Τα άλλα, ας μου επιτραπή η λέξις, είναι φιλολογία...».

«Η Παιδεία αποτελεί πρωταρχική κοινωνική υποχρέωση του Κράτους. Διακρίνεται εις κατωτέραν, μέσην, ανωτέραν και ανωτάτην. Το Κράτος οργανώνει προγράμματα διά την ελευθέραν Παιδείαν του λαού».

«Η Παιδεία αποτελεί δικαίωμα εκάστου πολίτου και υποχρέωσιν του Κράτους παρέχοντας δαπάναις του πάσαν μορφωτικήν δυνατότητα προς ανάπτυξιν ελευθέρας και υπευθύνου προσωπικότητος βάσει των αρχών της δημοκρατίας, του ανθρωπισμού και της λαϊκότητος...» κλπ.

Θα μπορούσε αυτό να υποδηλώνει την πράγματι ύπαρξη Ελληνικών Κοινωνικών δυνάμεων (όχι απλώς κομμάτων) που εκφράζονται με μια τέτοιου τύπου αντι-κυρίαρχη ιδεολογία ή πρόκειται απλά για μια έκφραση της εξίσου κυρίαρχης (δηλ. γενικευμένης) ιδεολογίας του «εκσυγχρονισμού» που έρχεται «απ' έξω» και «από πάνω»; Δεν μπορούμε να προσχωρήσουμε τόσο βαθιά.

Πέρα απ' αυτά θυμίζουμε ότι από το σκοπό του άρθρου 16 λείπει ο όρος που υπήρχε στα Συντάγματα του 1952 και του 1968: «Ελληνοχριστιανικός ή Ελληνικός και Χριστιανικός πολιτισμός» (η σύνθεση ή ο διαχωρισμός του όρου έχει σημασία). Η απάλειψή του δεν φαίνεται να οφείλεται στην απόρριψη του «σημαινομένου» αλλά μάλλον στην «εκμετάλλευση» που του έκανε η δικτατορία της «Ελλάδος των Ελλήνων Χριστιανών». Αντιγράφω από τα πρακτικά της Βουλής:

Βουλευτής Γ. Διακόπουλος: «Νομίζω ότι πρέπει να προστεθεί εις την πρώτην παράγραφον η φράσις: «Επί τη βάσει των αρχών του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού». Γνωρίζω ότι πολλοί το θεωρούν —άλλωστε μου το είπε και ένας εκ των κυρίως Υπουργών, τον οποίον επλησίασα— ότι η φράσις είναι διαβλητή. Διατί; Διότι ο Παπαδόπουλος έγραψε «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών». Με αυτή τη συλλογιστική εφθάσαμεν προ καιρού να εξοβελίσωμεν την λέξιν «έθνος».

Βουλευτής Σ. Παπαθεμελής: Διαφωνώ. Όταν ο Γ. Παπανδρέου εισηγείτο τη χρήση του όρου αυτού (στο Σύνταγμα του 1952) δεν είχε φυσικά φαντασθεί ότι θα πετιόταν όπως «τά άγια τοις κυσί»...

Δεν μπορώ βέβαια να παραβλέψω ότι διά τα Ελλαδικά δεδομένα... η στάσις ζωής οφείλει να βασίζεται στην κλασσικήν και την Χριστιανικήν παράδοσιν του έθνους».

Α. Ταλιαδούρος (Υφ. Εθν. Παιδείας). Δήλωση: «... προφανώς εις την έννοιαν της εθνικής και Θρησκευτικής συνειδήσεως περιλαμβάνεται και η έννοια του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»⁴⁸.

Έτσι το νόημα του όρου έγινε αποδεκτό, ο ίδιος όμως έμεινε εκτός Συντάγματος, προς τιμωρίαν. (Οι συμβολικές «καθάρσεις» είναι βλέπετε ακόμα αναγκαίες).

Πάντως η σπουδαιότερη προσφορά του Συντάγματος του 1975 στο ιδεολογικό ξεκαθάρισμα του σκοπού της Παιδείας εντοπίζεται στη φράση (ότι η Παιδεία επιδιώκει) «την διάπλασιν των Ελλήνων ως ελευθέρων και υπευθύνων πολιτών». Βέβαια το ερέθισμα για να προταθούν οι έννοιες αυτές θα το έδωσε προφανώς η πρόσφατη εμπειρία της δικτατορίας, αλλ' έτσι ήρθε με σαφήνεια στο προσκήνιο ο πυρήνας της ιδεολογίας (ιδεώδες) των Φιλοσόφων της κλασσικής Αθήνας και των Πατέρων της Εκκλησίας⁴⁹. Η «ελευθερία» και η «ευθύνη» σημασιοδοτούνται από το γενικότερο ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο νοούνται και λειτουργούν. Οι ίδιοι όροι μέσα σε άλλα πλαίσια ίσως δήλωναν κάτι άλλο απ' ότι εδώ.

Ο νόμος 309/1976 «Περί οργάνωσης και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» που ακολούθησε ορίζει σκοπούς για τη Στοιχειώδη και Μέση Εκπαίδευση που χρησιμοποιούν τους ίδιους σχεδόν όρους που αναφέρονται και στο γενικό σκοπό που ορίζει το Σύνταγμα.

Επιτέλους με το άρθρο 2 του Ν. 309 καθιερώνεται ως γλώσσα διδασκαλίας... και γλώσσα των διδακτικών βιβλίων εις όλες τας βαθμίδας της Γενικής Εκπαιδεύσεως ή Νεοελληνική-Δημοτική, «συντεταγμένη άνευ ιδιωματισμών και ακροτήτων». Η βαθμιαία ιδεολογική «σύνθεση» που γεννήθηκε μέσα από τις «συγκρούσεις» του παρελθόντος οδήγησε τους συντηρητικούς σε πολιτικές επιλογές που επί χρόνια αποτελούσαν κύριες θέσεις του «αντιπάλου».

Δεν πρέπει να παραλείψουμε, τελειώνοντας, να επισημάνουμε ότι με το Σχέδιο Νόμου του λεγόμενου αντι-309 που κατατέθηκε πρόσφατα στη Βουλή προτείνεται σκοπός που χωρίς να απομακρύνεται από αυτόν του Συντάγματος του 1975 προσθέτει καινούργια στοιχεία: «Σκοπός της Πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας Εκπαιδεύσεως είναι να συμβάλλει στην ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών και ψυχοσωματικών

48. Απόψεις για το «αδόκιμο» του όρκου και για την «ιδεολογική σύγχυση» που προκαλεί βλέπε Πολυχρονόπουλου (Π.), Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα, Καστανιώτης 1980, Τόμος Α' (1950-1975), σελ. 299-304 όπου και αναφορά στα άρθρα του Καζεπίδη.

49. Βλέπε απόψεις της Γεδεών (Σ.), Γενική Παιδαγωγική Θεωρία — Τεολογία, Το πρόβλημα του σκοπού μιας σύγχρονης Παιδείας, Αθήνα 1981, σελ. 87 και 92.

δυνάμεων των μαθητών, ώστε, ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή, να έχουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να ζήσουν δημιουργικά.

Ειδικότερα υποβοηθεί τους μαθητές:

«α) Να γίνονται ελεύθεροι, υπεύθυνοι, δημοκρατικοί πολίτες, να διακατέχονται από πίστη προς την Παιδεία και τα γνήσια στοιχεία της Ορθόδοξης Χριστιανικής Παράδοσης...» κλπ.

Παράλληλα προτείνεται, ιδιαίτερα από την πλευρά των υπερπροοδευτικών, των αριστερών και των αριστεριζόντων, η απάλειψη από το Σκοπό κάθε όρου που θα δήλωνε, ή και μόνο θα υποδήλωνε, την ανάμιξη της θρησκείας. Παλιά ιστορία που συνεχίζεται.

Οι επίσημοι σκοποί της Εκπαίδευσης που διατυπώθηκαν την περίοδο αυτή δεν παρουσίασαν σημαντικές ιδεολογικές διακυμάνσεις. Αυτό οφείλεται στο ότι η Ένωση Κέντρου που αποτέλεσε μετά τον Εμφύλιο τη μόνη εναλλακτική λύση δεν ξέφυγε από τα όρια ενός καθαρά αστικού κόμματος, δε νομίζουμε ότι και το ΠΑΣΟΚ ξεπέρασε αυτά τα όρια. Παρόλες τις «κρίσεις» δεν κατέστη δυνατό να πραγματοποιηθεί καμιά ουσιαστική «τομή» στη συνέχεια λειτουργίας των δομών που είχαν επιβληθεί μέσω της ιδεολογίας και της πράξης «του κράτους εκτάκτου ανάγκης» των εθνικοφρόνων. Οι ενδοαστικές ιδεολογικές διαφορές βρίσκονται μέσα σε κοινά πλαίσια και σε τελευταία ανάλυση εξυπηρετούν μόνο τον «εκσυγχρονισμό» που θα μπορούσε να ορισθεί ως «η τάση της υπάρχουσας εξουσιαστικής δομής, σε όλες τις μορφές και εκφράσεις της, να αναπαράγεται αναπροσαρμοζόμενη στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές μεταβολές, αφομοιώνοντας και ενσωματώνοντας τις αντιθετικές τάσεις μέσα από μια σειρά συναινετικών διεργασιών αποδυνάμωσης των συγκρουσιακών κοινωνικών σχέσεων»⁵⁰.

Η ιδεολογική κατεύθυνση της Εκπαίδευσης προσδιορίζεται και κατά την περίοδο αυτή από το παρελθόν και αντιμετωπίζει συντηρητικά το μέλλον.

Αντί για συμπέρασμα

Ο κοινωνικός προσδιορισμός των επίσημων σκοπών της Ελληνικής Εκπαίδευσης από το 1833 μέχρι σήμερα είναι σαφής. Τα τελευταία χρόνια

50. Δημήτρης Χαραλάμπης, Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η δομή της Εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα. Αθήνα, Εξάντας 1985, σελ. 11.

γίνεται μια κάποια κοινωνική και κατά συνέπεια ιδεολογική εξέλιξη. Ήδη άρχισαν να εμφανίζονται οι επιπτώσεις της στο σχολείο. Ο επίσημος σκοπός της Εκπαίδευσης ξανασυζητιέται αλλά οι προτάσεις που γίνονται είναι ακόμα «συνετές». Η πράξη παρουσιάζεται περισσότερο προοδευτική. Παράδειγμα τα Αναλυτικά Προγράμματα και τα βιβλία, ιδιαίτερα των πρώτων τάξεων του Δημοτικού, που το υλοποιούν. Η ιδεολογική ανατοποθέτησή τους θυμίζει εκείνη του 1917. Δεν προκάλεσαν όμως την ίδια αντίδραση. Οι καιροί είναι άλλοι.

RÉSUMÉ

Dans la première partie de généralités l'auteur analyse la notion de fin et souligne l'interdépendance des fins des buts et des objectifs de l'Enseignement. Il regroupe en trois catégories les fins poursuivies par les Enseignements nationaux: théocentriques, sociocentriques et anthropocentriques, en insistant sur le fait de relation étroite entre fins et idéologie générale (dite nationale) et aussi sur le fait de leurs changements dans le temps et dans l'espace.

Dans la deuxième partie l'auteur s'efforce de mettre en évidence les variations, dans le temps, des formules de fins à atteindre par l'Enseignement en Grèce officiellement adoptées depuis 1833 (date de fondation du système d'Enseignement grec - juste après l'indépendance de l'occupation turque). Il découpe cet espace de temps en trois sous-périodes par des lignes de démarcation intermédiaires en 1909 et 1940.

Pendant ces trois sous-périodes les rapports sociaux de production changent et la société grecque se transforme de semi-féodale en bourgeoise-capitaliste. L'idéologie générale suit, avec un certain retard, la même voie. Cet évolution passe par les conflits ouverts ou latents entre traditionnels conservateurs et progressistes libéraux.

C'est justement ce changement et cet évolution de rapports sociaux et de l'idéologie que, les formules officielles des fins et des buts de l'Enseignement reflètent, mais avec une persistance qui mérite d'être remarquée, dans les traits de l'idéologie conservatrice et s'est constaté que même les libéraux y consentaient et y consentent.